

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра логіки

МЕТАФІЛОСОФІЯ: СУТНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА
Кваліфікаційна робота за освітньо-науковою програмою
«Філософія»
за спеціальністю 033 «Філософія»
на здобуття освітнього ступеню магістра філософії

Студент-виконавець:
Корнієцька Анна Олександрівна
(підпис)

II курс, ОС - Магістр
Науковий керівник:
Алексюк Ігор Анатолійович
кандидат філософських наук, доцент
(підпис)

Допущено до захисту:
на засіданні кафедри логіки
протокол №__10__ від __05.05.__2023 р.
Зав. кафедри логіки,
доктор філософських наук, професор
Хоменко Ірина Вікторівна

Київ-2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. МЕТАФІЛОСОФІЯ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД.....	7
1.1. Метафілософія: історія поняття	7
1.2. Метафілософія як методологія філософії.....	11
РОЗДІЛ 2. МЕТАФІЛОСОФІЯ ТА МОВА.....	32
2.1. Зasadничі теорії значення та метасемантика	32
2.2. Метапрагматика.....	37
РОЗДІЛ 3. ОГЛЯД МЕТАФІЛОСОФСЬКОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ.....	58
3.1. «Що таке філософія?»: варіанти відповіді.....	58
3.2. Формування філософського канону	62
3.3. Професійне середовище у філософії	68
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. Метафілософія - розділ філософії, який займається вивченням природи, методів і цілей філософії. Вона займається аналізом та оцінкою понять, припущень та аргументів, що використовуються у філософському дослідженні. Метафілософія - це філософія про філософію. Вона вивчає основи філософського дослідження, взаємозв'язок між різними напрямками філософії, а також спосіб, у який розробляються та обґрунтовуються філософські теорії.

Чи можна вважати метафілософію розділом філософії чи вона є -над; - поза; -після філософією з іншою проблематикою та методами? У цій роботі здійснено вступ до метафілософії та огляд основних проблемних питань, які порушуються у метафілософських розвідках.

Людвіг Вітгенштайн розглядав проблеми філософії як хиби мовного вжитку: «Філософські проблеми - це не емпіричні проблеми; вони вирішуються, скоріше, шляхом вивчення роботи нашої мови, і таким чином, щоб змусити нас розпізнати цю роботу, незважаючи на бажання їх не розуміти. Проблеми вирішуються не шляхом надання нової інформації, а шляхом упорядкування того, що ми що ми завжди знали. Філософія - це боротьба проти зачарування нашого інтелекту за допомогою мови» [76, с. 47]. У цій роботі метафілософські проблеми розглянуті з точки зору специфіки формулювання цих проблем.

Осердя метафілософської проблематики складає критичний перегляд традиційних форматів, зокрема філософського канону, жанрового різноманіття, дослідження та викладання філософії в університеті. Так як метафілософія потребує зв'язків з психологією та когнітивними науками, соціальними науками, історією, літературознавством, педагогікою, дослідники використовують термінологічний апарат та методи, запозичені з інших дисциплін.

Наприклад, у метафілософських дослідженнях можна зустріти статистику гендерної та національної представленості на філософських факультетах для того, щоб дослідити, у яких соціальних умовах відбувається філософія і як на неї впливають соціальні параметри тих, хто її творить. У метафілософських розвідках можна зустріти данні психологічних досліджень про те, як формуються соціальні стереотипи та упередження для того, щоб застосувати ці знання до спільноти філософів та з'ясувати, чому дві з половиною тисячі років філософію створювали білі чоловіки. Цей умовний часовий відтинок двох з половиною тисяч років також є проблемою в межах метафілософії і завдяки історичним дослідженням загальноновизнані варіанти початку філософії піддаються і ставляться питання, на кашталт «Чи був Талес - першим філософом?».

Залучення розвідок з інших дисциплін до метафілософських досліджень призводить до розширення термінологічного апарату. Дослідники метафілософії обговорюють расизм, мізогінію, гендерну нерівність, колоніалізм, проблему меншин у формуванні філософського канону для того, щоб з'ясувати, що таке філософія, хто її створює і навіщо. Отже, експериментальна природа метафілософії передбачає, що словник метафілософських розвідок потребує ретельного аналізу.

Метафілософія - розділ філософії, який ставить питання про те, що таке філософія, як нею слід займатися і чому ми маємо це робити [50]. Цікавими є питання не лише про те, хто філософує, а й питання про те, чи є вагомими причини займатися філософією, чи є підстави вважати, що філософія має якусь реальну цінність. Ці питання можуть становити певний інтерес для непрофесійних філософів. Але саме академічні філософи та студенти філософських факультетів мають здійснювати спроби відповідати на ці питання, щоб замислитися над тим, що вони роблять, як краще це робити і чому.

Мета дослідження: з'ясування сутності та специфіки метафілософії.

Об'єкт дослідження: філософія.

Предмет дослідження: метафілософія (філософія філософії).

Завдання дослідження:

- 1) здійснити огляд становлення поняття «метафілософія»;
- 2) охарактеризувати специфіку метафілософії як методології філософії;
- 3) виявити зв'язок метафілософії та мови;
- 4) з'ясувати значення та специфіку метасемантики та метапрагматики
- 5) здійснити огляд метафілософської проблематики.

Методи дослідження: Аналіз і синтез: метафілософська проблематика аналізується задля виявлення специфіки її окремих аспектів і синтезується з метою врахування загального горизонту метафілософського дослідження.

Порівняння: зіставлення різних визначень метафілософії; порівняння метасемантики і метапрагматики.

Класифікація: використана класифікація філософських принципів, методологічних проблем філософії, засадничих теорій значення.

Метод раціональної реконструкції: здійснено спробу реконструювати варіанти інтерпретації метафілософської проблематики.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури.

У першому розділі здійснено загальний огляд метафілософії, зокрема розглянуто історію цього поняття, принципи філософії та деякі методологічні проблеми філософії.

Другий розділ присвячено метафілософії та мові. Здійснено огляд засадничих теорій значення і таких філософських дисциплін, як метасемантика та метапрагматика.

Третій розділ висвітлює деякі метафілософські проблеми, зокрема питання «Що таке філософія?», формування філософського канону, професійного середовища у філософії.

Висновки складають резюме магістерського дослідження.

Огляд літератури. У першому розділі використані монографії Rescher N. «Philosophy Examined: Metaphilosophy in Pragmatic Perspective» [Rescher 2021]; Rescher N. «Metaphilosophy: Philosophy in Philosophical Perspective» [Rescher 2014]; Williamson T. «The Philosophy of Philosophy» [Williamson 2007]; Overgaard S., Gilbert P., Burwood S. «An Introduction to Metaphilosophy» [Overgaard S., Gilbert P., Burwood S. 2013]; Rescher N. «Philosophical Dialectics: An Essay on Metaphilosophy» [Rescher 2006].

Основу другого розділу складає монографія «Metapragmatics in Use» [Ed. by Bublitz, Hübler 2007]. Також використано статті Speaks J. «Theories of Meaning» [Speaks 2010]; Hübler A. «Metapragmatics in Foundations of Pragmatics» [Ed. by Bublitz, Norrick 2010]; Jaszczolt K. M. «Metasemantics and Metapragmatics: Philosophical Foundations of Meaning» [Ed. by Stalmaszczyk 2021] та роботи Davidson D. «Radical Interpretation» [Davidson 1973]; Grice H. P. «Meaning» [Grice 1975].

Третій розділ містить аналіз статей з метафілософської проблематики: Katrina Hutchinson, Fiona Jenkins «Women in Philosophy. What Needs to Change?» [Hutchinson, Fiona Jenkins 2013]; Kristie Dotson «How is this paper philosophy?» [Dotsons 2012]; Anke Graness «Questions of Canon Formation in Philosophy: The History of Philosophy in Africa» [Graness 2015]; Lea Cantor «Thales – the ‘first philosopher’? A troubled chapter in the historiography of philosophy» [Cantor 2022].

РОЗДІЛ 1. МЕТАФІЛОСОФІЯ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

1.1. Метафілософія: історія поняття

Метафілософія ставить такі питання: Яка природа філософського дослідження? Які цілі філософії? Які критерії оцінки філософських аргументів? Як співвідносяться між собою різні філософські традиції та методи? Метафілософія допомагає зрозуміти природу та цінність філософського дослідження, а також замислитися над припущеннями та методами, які ми використовуємо у філософії.

Хоча філософи інтенсивно працюють над такими питаннями, як «Яка структура перцептивного досвіду?», «Що таке справедливе суспільство?» або «Що таке наука?» у своїх поточних дослідженнях, вони, як правило, майже не звертають уваги на питання «Що таке філософія?». Це питання є одним із фундаментальних питань філософії. Воно є філософським тому, що одним із завдань філософії є постановка аналогічних питань про предмети дослідження, які мають на меті дати нам знання або розуміння світу і нас самих. Ми запитуємо «Що таке наука?» або «Що таке історія?» не лише для того, щоб отримати відповідь, яку міг би дати науковець чи історик, але й тому, що філософи прагнуть знати, яке знання чи розуміння можуть дати ці предмети. Метафілософія не менш сповнена суперечностей, ніж інші філософські дисципліни, саме тому навколо відповідей на метафілософські питання точаться суперечки.

Сучасну метафілософію в межах західної філософської традиції можна досить умовно поділити відповідно до того, чи пов'язана вона з (1) аналітичною філософією, (2) прагматичною філософією або (3) континентальною філософією [35].

Піонери аналітичного руху вважали, що філософія повинна починатися з аналізу пропозицій. У руках двох з цих піонерів, Рассела і Вітгенштейна, такий аналіз відводить центральну роль логіці і має на меті розкрити глибинну

структуру світу. Але Рассел і Вітгенштейн вважали, що філософія мало що може сказати про етику. Рух, відомий як логічний позитивізм, поділяв огиду до нормативної етики. Тим не менш, позитивісти мали намір бути прогресивними. Як частина цього, вони мали намір усунути метафізику [65].

Філософи повсякденної мови погоджувалися з тим, що в центрі уваги філософії має бути аналіз пропозицій, але їхній аналіз залишався на рівні природної мови, на відміну від логіки [5]. Пізній Вітгенштайн має спорідненість з філософією повсякденної мови, адже Вітгенштайн вважав, що філософія повинна захищати нас від небезпечних ілюзій, будучи своєрідною терапією для того, що зазвичай видається за філософію [76].

Прагматисти, як і ті аналітичні філософи, які працюють у практичній або прикладній етиці, вважали, що філософія повинна займатися «реальними проблемами». Неопрагматик Рорті заходить так далеко, що каже, що філософ повинен формувати свою філософію так, щоб сприяти своїм культурним, соціальним і політичним цілям [62]. Так звана постаналітична філософія перебуває під значним впливом прагматизму. Як і прагматики, постаналітики схильні (1) надавати перевагу широкому тлумаченню філософської діяльності та (2) прагнути до розчинення, а не вирішення традиційних чи вузьких філософських проблем [35].

Першою континентальною позицією є феноменологія Гуссерля. Гуссерль вважав, що його феноменологічний метод дозволить філософії стати суворою і фундаментальною наукою. Проте, згідно з концепцією Гуссерля, філософія - це і особиста справа, і те, що є життєво важливим для реалізації гуманістичних сподівань Просвітництва [31]. Екзистенційні послідовники Гуссерля у різний спосіб модифікували його метод і підкреслювали та переосмислювали ідеал автентичності, представлений у його працях. Гайдеггер пов'язує метафізику з хворобами сучасності. Складна, радикальна і впливова метафілософія Гайдеггера стверджує, що: філософія - це метафізика; метафізика містить у собі фундаментальну помилку; метафізика є

співучасником недуг сучасності; метафізика добігає кінця; і «мислення» має замінити метафізику/філософію [27].

Гайдеггер сильно вплинув на метафілософію Дерріда. Дерріда практикував «деконструкцію» - це «текстова операція» [17]. Поняття тексту для Дерріда є широким. Воно варіюється від письмових текстів до концепцій, дискурсів і навіть практик. Проте ранні роботи Дерріда зосереджені на власне текстах і, найчастіше, на філософських. Деконструктивістський підхід Дерріда до філософії (1) має на меті прояснити і послабити припущення попередньої, метафізичної філософії, і (2) має етичне і політичне значення [17].

Але як можна визначити метафілософію? Одне з визначень завдячує Морісу Лазеровіцу. Лазеровіц стверджує, що винайшов англійське слово «метафілософія» у 1940 році. Але деякі іншомовні еквіваленти терміну «метафілософія» існували ще до 1940 року. У різних мовах, включаючи англійську, іноді цей термін пишеться через дефіс перед словом «мета». Лазеровіц запропонував, що метафілософія - це «дослідження природи філософії» [40]. Якщо під «природою» розуміти сенс філософії те, як ми займаємось (або повинні займатись) філософією, то це визначення відповідає найзагальнішим метафілософським питанням. Проте є й інші визначення метафілософії.

Одне з альтернативних визначень тлумачить метафілософію як філософію філософії. Іноді це визначення має на меті таку ідею: метафілософія застосовує метод(и) філософії до самої філософії. Метафілософія, як застосування філософії до самої філософії, є просто ще однією інстанцією філософії: «Я також відкинув слово «метафілософія». Філософія філософії автоматично є частиною філософії, як і філософія будь-чого іншого, тоді як метафілософія звучить так, ніби вона намагається поглянути на філософію згори чи ззовні. Однією з причин виживання неправдоподібних уявлень про філософію є те, що вони не були достатньо ретельно вивчені як філософські проблеми. Передані як банальності, вони часто втілюють епістемологічно чи логічно наївні припущення. Філософія філософії не легша за філософію науки.

І, як і філософія науки, вона може бути добре зроблена лише тими, хто має певну повагу до того, що вони вивчають» [75, с. х].

Метафілософія має два виміри. Існує описова або історична метафілософія, яка надає звіт про те, що було подумано щодо проведення філософського дослідження, та прескриптивна або нормативна метафілософія, яка розмірковує про те, що слід думати щодо проведення філософствування. Перша має історичну орієнтацію, друга - систематичну. Ці два виміри не можна хірургічно розділити, але вони відрізняються у питаннях пріоритетності та акцентів [59, с. xi].

«Філософія - це раціональне дослідження, пізнавальна діяльність, спрямована на вирішення питань відповідно до звичних стандартів раціональності. Займаючись філософією, ми зобов'язуємося за самою природою цієї дисципліни зберігати прихильність до звичних правил пізнавальної та практичної раціональності» [59, с. 1].

Філософія прагне внести раціональний порядок, систему і зрозумілість у заплутане розмаїття наших пізнавальних справ, вона допомагає впорядкувати когнітивну сферу, що дасть нам змогу ефективно орієнтуватися у світі. Філософія - це справді теоретична діяльність, але така, яка також має практичне обґрунтування.

Homo sapiens, як раціональна тварина, повинна прокладати свій еволюційний шлях у світі за допомогою розуму. Таким чином, філософія схожа на науку в тому, що її твердження є теоретичними за своєю природою, вони не є лише спостереженнями; філософія спирається на значну міру теоретичних припущень. Однак філософія відрізняється від науки тим, що наука орієнтована на опис конкретних спостережуваних явищ у світі тоді, як філософія орієнтована на те, як ми, люди, можемо і повинні мислити про речі.

Філософію вирізняє з-поміж інших видів людської діяльності її характерна місія - давати відповіді на фундаментальні питання, які виникають у нас щодо устрою світу і нашого місця в ньому. Ці питання стосуються фундаментальних засад людського життя, вони є універсальними в тому, що

стосуються людства загалом, а не окремих соціальних груп. Філософські дискусії повинні мати стосунок до ключових основ людського буття - пізнання та істини, справедливості та смертності, краси та добра тощо.

Філософія ґрунтується на аргументованому дослідженні. Homo sapiens прагне не будь-яких відповідей на свої запитання, а тих відповідей, які можуть задовольнити вимоги нашого інтелекту, які ми можемо вважати доречними, життєздатними і виправданими. Нас не задовольняють відповіді, які б нам хотілося мати, або відповіді, які є теоретично доступними. Людині потрібні переконливі вказівки щодо того, які відповіді слід приймати, а які - ні; які твердження є правильними або, принаймні, правдоподібними [59, с. 5].

1.2. Метафілософія як методологія філософії

Метафілософія - це філософське дослідження самої практики філософування. Однією з її цілей є вивчення методів цієї галузі; розгляд правил і принципів процедури, які забезпечують раціональне обговорення.

Твердження, яке є принципом, не потребує доведення (є аксіоматичним та очевидним). Крім того, воно має бути абстрактним, щоб його можна було застосувати до широкого кола випадків. Визначення філософського принципу, яке надає Решер: «...принципи - це фундаментальні загальні положення, які визначають наше розуміння способу дії певної області, доступної для пізнання. На цьому тлі специфічно філософський принцип, у тому сенсі, в якому цей термін тут розглядається, є загальною настановою для переконливого філософування, максимою, яка встановлює методологічне правило для філософської практики» [58, с. 1-2].

Отже, філософський принцип - це не філософська теза чи доктрина, яка претендує на відповідь на якесь суттєве філософське питання. Натомість, це правило процедури, яке визначає модус, спосіб дій у процесі філософування. Наприклад, в етиці є «принцип корисності», який стверджує, що правильність дії полягає в її здатності сприяти найбільшому благу для найбільшої кількості

людей; у натурфілософії є «принцип каузальності», який стверджує, що кожна подія має причину; в епістемології ми маємо «принцип істини», який стверджує, що тільки те, що є істинним, можна вважати відомим комусь. Але ці принципи є принципами у філософії, а не принципами власне філософії - тобто вони не є процедурними принципами філософування [58, с. 2].

Решер пропонує до розгляду три групи принципів:

- принципи інформативної адекватності для полегшення розуміння;
- принципи раціональної переконливості для забезпечення переконливої аргументації;
- принципи раціональної економії для запобігання непотрібній праці і труднощам, яких можна було б уникнути [58, с. 3].

Принципи інформаційної адекватності для полегшення розуміння - це принципи, що стосуються проблеми надання адекватної інформації, яка полегшує процес розуміння і дозволяє нам отримати надійний когнітивний контроль над питаннями, що розглядаються.

#1 Ніколи не перекривайте шлях дослідження (Ч. С. Пірс). Ніколи не займай таку методологічну позицію, яка б систематично перешкоджала відкриттю чогось, що може виявитися істинним. Що може і повинно перешкоджати прийняттю певного фактичного твердження, так це виявлення його хибності через встановлення якогось іншого фактичного твердження, несумісного з ним. Але тільки факти повинні бути здатні перекрити шлях до серйозного розгляду фактичної тези, а не суто методологічні/процедурні загальні принципи.

Радикальний скептицизм, на кшталт «Ніколи нічого не приймайте на віру», одразу ж став би жертвою цього принципу. Адже якщо ми приймемо лінію радикального скептицизму, то будь-який прогрес буде заблокований з самого початку. Якщо систематично відмовлятися довіряти міркуванням за аналогією, то будь-яка перспектива відкриття нового буде виключена. Навіть

якби виявилось, що інші люди мають таку ж свідомість, яку маємо ми, ми ніколи не змогли б обґрунтувати віру в цю обставину. Завжди існує епістемічний розрив між суб'єктивною феноменологією того, як речі постають перед нами, і тим, які риси вони мають насправді та безособово [58, с. 3].

#2 Усяке ствердження є запереченням: *omnis affirmatio est negatio* (Спіноза). Позитивне твердження завжди співвідноситься з відповідним запереченням. Охарактеризувати щось у той чи інший спосіб означає протиставити його тому, до чого ця характеристика не застосовується. Немає жодного комунікативного сенсу в приписуванні чогось ознаки, якщо це не дозволяє ефективно відокремити і відрізнити те, що ця ознака включає, від того, що вона виключає. Для філософії це означає, що ми можемо з'ясувати, що саме стверджує і підтримує доктрина, лише якщо водночас зрозуміємо, що вона заперечує і відкидає. Будь-яка теза чи позиція повинна виявляти свій особливий зміст і мету в умовах контрасту з різними суперниками, які оскаржують цю позицію.

#3 Немає сутності без ідентичності (У. В. Куайн). Це сучасна версія середньовічного принципу *ens et unum coincidunt*: (Сутність і єдність збігаються): все, що належним чином характеризується як річ, повинно бути одиницею, тобто бути специфікованим (або ідентифікованим) як єдиний предмет. Це не просто принцип онтології, і його не слід так розуміти в даному контексті. Адже тут не йдеться про питання: На що схожа річ? Це радше принцип комунікативної когерентності. Все, що підлягає змістовному обговоренню, має бути ідентифіковане, тобто визначене таким чином, щоб відрізнити його від решти.

Не визначивши щось як конкретний предмет, ми не можемо долучити його до обговорення. Ми не можемо успішно спілкуватися про те, що ми ще не визначили. Цей принцип тісно пов'язаний з іншим: *nihil sunt nullae proprietates* (все має певні властивості), оскільки ідентичність узгоджується з ідентифікацією і вимагає описової специфікації, яка, в свою чергу, вимагає володіння властивостями [58, с. 4].

Доказові принципи раціональної переконливості - це принципи, що спрямовані на забезпечення переконливої аргументації. Вони покликані забезпечити переконливість щодо філософських аргументів, обґрунтувань.

#4 Ніщо не існує без причини. *Nihil sine ratione* (Г. В. Лейбніц). Це стало відомим як принцип достатньої підстави. Що стосується принципів загалом, то середньовічні схоласти розрізняли гносеологічний принцип пізнання (*principium cognoscendi*) та онтологічний принцип буття (*principium essendi*). У цьому відношенні даний принцип демонструє дуальність, адже він допускає дві дуже відмінні конструкції. Його можна тлумачити так, що все реальне є раціональним, тобто кожен аспект устрою світу має свою причину. Але її також можна витлумачити як методологічну настанову з філософської практики: не підтримувати нічого суттєвого без вагомої причини. Будьте в змозі дати переконливу причину для кожного доктринального твердження, яке ви підтримуєте. Утримуйтеся від філософських тверджень, які не мають під собою переконливого обґрунтування. Будьте в змозі підтримати свої твердження. Ця методологічна конструкція має ту перевагу, що на ній ґрунтується наше інтуїтивне уявлення про здоровий глузд. Зрештою, мета філософського дискурсу полягає в тому, щоб заручитися згодою (розумних) співрозмовників на певну лінію думки, а це можна зробити лише через обґрунтування позиції [58, с. 5].

#5 Ніщо не походить з нічого *Ex nihilo nihil* або *de nihilo nihil*. Це методологічний принцип філософських міркувань. Змістовні висновки не можуть бути раціонально обґрунтовані інакше, як через посилання на змістовні твердження на їхню підтримку. Цей принцип тісно пов'язаний у своєму загальному значенні з юридичним приписом *Qui exsequitur mandatum non debet excedere fines mandati* (Той, хто виконує доручення [доручення, мандат], не повинен виходити за межі його умов). У контексті філософствування це фактично означає: Коли ви робите висновки і виносите уроки з чогось вже наданого або встановленого, не перебільшуйте того, що це

насправді означає. Не виходьте за межі того, що було встановлено або надано вам [58, с. 6].

#6 Ланцюг не є міцнішим, аніж його найслабша ланка. *Non fortiter catena quam anulus debilissimus*. Статус висновку - це статус найслабшого засновку. Висновок завжди слідує за слабшою частиною (засновком). Принцип найслабшої ланки діє у сфері міркувань. Висновок, для отримання якого потрібний певний набір засновків, сам по собі буде не більш правдоподібним, ніж найслабший засновок, необхідний для його виведення. Таким чином, обґрунтовуючи філософське твердження, ми повинні прагнути надати найсильніші та найдостовірніші причини, які ми можемо знайти [58, с. 6].

#7 Треба обрати найбільш прийнятну альтернативу. Звичний принцип моральної філософії полягає в тому, що слід обирати той шлях, який представляє найменше зло. Але ця ідея проникає не лише в етику, але й у раціональну методологію. У філософському контексті це правило означає, що можна обґрунтувати позицію, показавши, що всі її альтернативи стикаються з проблемами і труднощами. Адже позиція, яка, порівняно з її альтернативами, стикається з дедалі меншими труднощами, заслуговує на те, щоб бути прийнятою - принаймні тимчасово, доки не з'явиться щось краще [58, с. 7].

Принципи раціональної економії для запобігання непотрібній праці і труднощам, яких можна було б уникнути - це принципи, що покликані забезпечити ефективність філософування. Вони мають запобігти непотрібній праці як для того, хто філософує, так я і для того, хто є реципієнтом філософії.

#8 Не потрібно вимагати неможливого. *Ultra posse nemo obligatur*. Ніхто не зобов'язаний виходити за межі можливого: Цей принцип є варіацією юридичної сентенції Цельса Молодшого: *impossibilia nulla obligatio est*. За своєю природою те, що неможливо, не може бути реалізоване. Як наслідок, його реалізації не можна обґрунтовано вимагати від будь-кого, включаючи філософа. Достатньо показати, що певна проблема не може бути вирішена на тих умовах, на яких вона поставлена, щоб звільнити філософа від будь-якого зобов'язання займатися нею. Цей принцип тісно пов'язаний з іншим:

#9 Абсурдно вимагати того, чого не можна мати. *Est ridiculum quaerere quae habere non possumus*. Наполягати на здійсненні того, що визнано в нездійсненним є ірраціональним. Цей принцип має численні філософські застосування. Скептицизм - один із прикладів. Якщо людські органи чуття ніколи не можуть дати певності щодо того, як все влаштовано у світі, то було б абсурдно наполягати на концепції чуттєвого пізнання, яка вимагає цілковитої визначеності. Якщо ми погодимося з тими моралістами, які стверджують, що моральна досконалість - це те, чого люди в принципі не можуть досягти, тоді стане абсурдним наполягати на концепції "доброї людини", яка вимагає досконалості для того, щоб бути застосовною [58, с. 8].

#10 Ніколи не пояснюйте те, що незрозуміло, тим, що є ще більш незрозумілим. *Non explicari obscurus per obscurior*. Задовільне пояснення, звичайно, повинно зробити речі зрозумілішими, ніж вони були на початку. Пояснення, яке порушує принцип, що розглядається, не призведе ні до чого іншого, окрім поглиблення нерозуміння справи. Цей принцип має очевидний наслідок:

#11 Ніколи не ускладнюйте справу більше, ніж вона є. Очевидно, що це ефективна стратегія для процедури у філософії, як і в інших сферах. І цей принцип має не менш очевидний наслідок: ніколи не використовуйте незвичайних засобів для досягнення цілей, які можна реалізувати звичайними засобами. Йдеться про принцип раціональної економії, що має наслідок:

#12 Сутності не повинні множитися без необхідності. *Entia non multiplicanda sunt praeter necessitatem*. На перший погляд, це виглядає як онтологічний принцип, подібний до «Природа нічого не робить даремно» (*Nihil frustra facit natura: he phusis ouden poiei maten*) і навіть «Природа не робить стрибків» (*Natura non facit saltus*), чи похідний від них. Але розглянутий принцип слід тлумачити методологічно. Короткий погляд на його історичний контекст є повчальним у цьому відношенні. Цей принцип приписують Уільяму Оккаму. Решер зазначає, що сам Оккам насправді мав на увазі структуру, що

стосується не сутностей як таких, а скоріше методології раціональної процедури на кшталт

- *Pluralitas non est ponenda sine necessitate*. Не стверджуйте множинність там, де достатньо одного елемента.

- *Frustra fit per plura quod fieri potest per pauciora*. Недоречно робити з більшою кількістю того, що можна зробити так само добре з меншою кількістю.

Таким чином, це принцип раціональної економії по відношенню до доказових процесів, про які йде мова [58, с. 8-9].

#13 Необхідність не знає законів. *Necessitas non habet legem*. Ця максима природного права діє і у філософії. Можливі інтерпретації цієї максими:

1. Розумні люди завжди переслідують свої власні інтереси.
2. Ніщо з того, що відповідає інтересам людини, не може бути невігідним для її щастя.

3. Навіть раціональні люди будуть і повинні іноді робити речі, які виявляються несприятливими для їхнього щастя. Непослідовності можна уникнути, розрізняючи два сенси «щастя» людини, а саме: раціональне задоволення від того, що узгоджується з її справжньою природою, і від того, що просто приносить миттєве задоволення у вигляді насолоди. Отже, різниця між справжнім і просто афективним щастям. У випадку справжнього щастя (2) є істинним, а (3) - хибним, тоді як у випадку афективного щастя (2) є хибним, а (3) - істинним. Як би ми не хотіли бачити щастя як єдину концепцію, необхідність ситуації змушує нас до поділу [58, с. 9].

#14 Не перебільшуйте очевидне. Основна ідея цього принципу діє як у праві (*de minimis non curat lex*), так і в звичайному житті. Як тільки ви висловили свою думку або як тільки ваш аргумент розроблений з достатньою переконливістю для всіх практичних цілей, завершуйте на цьому. Усе це також є питанням здорового глузду щодо збереження інтелектуальної енергії. Це також є принципом раціональної процедури. З цим приписом тісно пов'язаний ще один [58, с. 10].

#15 Ніколи не бийте мертвого коня. Не сперечайтесь з тим, чого ніхто не стверджує. Саме увага до цього міркування пояснює той факт, що розсудливі філософи рідко намагаються спростувати такі доктрини, як панпсихізм чи соліпсизм [58, с. 7-10].

Як оцінювати філософський принцип?

Філософський принцип - це не констатація факту, а правило процедури. Як такий, його належна оцінка лежить поза межами того, що саме по собі є обґрунтованим правилом практики. Будь-яке правило практики або процедури слід оцінювати не в діапазоні «істинно - хибно», а в діапазоні «ефективно - неефективно» з точки зору його дієвості по відношенню до цілей практики, про яку йдеться. Отже, оцінити переваги всього, що є процедурним або методологічним, краще з точки зору його ефективності в реалізації поточних цілей. Валідація процедурного принципу обертається питанням цільової ефективності. І в цьому світлі процес валідації методологічного принципу передбачає, що якщо ми порушуємо цей принцип, то ми перешкоджаємо реалізації однієї з цілей.

Отже, перевірка філософського принципу відбуватиметься за такою схемою: Якщо принцип порушується, то

1. Стає якщо не неможливим, то, принаймні, складнішим, ніж повинно бути, отримати будь-яку відповідь на наші філософські питання.
2. Відповідь, яку ми отримаємо, занурить нас у фактичну самосуперечність;
3. Відповідь, яку ми отримаємо, навіть якщо вона допоможе нам уникнути самосуперечності, буде непослідовною і не забезпечить розуміння питання.

Виходячи з цього, чинник, який є ключовим для оцінки філософських принципів, - це те, для чого і чому ми філософуємо. І тут ми маємо, принаймні, припустити, що метою філософії є надання переконливих відповідей на фундаментальні питання, які ми ставимо перед собою щодо самих себе і свого

місця у світовій системі речей. Відповідно, наступні приписи повинні зайняти чільне місце у визначенні характерних цілей філософії:

1. Давати відповіді на ці фундаментальні питання - тобто висувати інформацію, яка передає ці відповіді. (Ми хочемо отримати відповіді).

2. Шукати переконливість - тобто підкріплювати ці відповіді обґрунтуванням, яке досягає переконливості через аргументи, обґрунтування і демонстрацію. (Нам потрібні не просто відповіді, а відповіді, які заслуговують прийняття).

3. Прагнути раціональної економії, виконуючи завдання, про які йдеться в пунктах (1) і (2), у спосіб, який є раціонально задовільним, тобто в ефективний, результативний, економний спосіб.

З огляду на ці три головні цілі філософування вступають в дію принципи, про які йдеться в потрійній класифікації - комунікативна адекватність, доказова переконливість і раціональна економія. Отже, підсумовуючи, можна сказати, що найкращою підтримкою філософського принципу стає те, що ми розглядаємо санкції, які тягне за собою його порушення.

Зокрема, для обґрунтування філософського принципу достатньо стверджувати, що його порушення занурить нас у невігластво, непослідовність, нерелевантність, неузгодженість та інші подібні небажані явища. [58, с. 13-14].

Спекуляція. «А що, якби?» (What If?) - це питання, з якого починається спекулятивне мислення. Розвиток людського розуму призвів до того, що його діапазон дедалі менше обмежується фактами, а істина і хибність перестали бути основними об'єктами його розгляду. Ми в змозі розглядати ситуації, які ми не приймаємо і не відкидаємо, а просто розглядаємо як потенційні можливості. Людський розум може звертатися не лише до сфери реального, але й до сфери припущень.

Припущення «що, якби» - це питання когнітивної гри: вони констатують не реальні факти, а лише припущення та гіпотези. На відміну від тверджень і

постулатів, вони не стверджують те, що є або вважається таким, а лише те, що приймається тимчасово - не з метою ствердження та інформування, а лише з метою розгляду і дослідження.

Спекулятивне питання «Що, якщо?» прокладає шлях до імперативно обумовленого: «Якщо-тоді». Адже правильна відповідь на питання «що, якщо», як правило, має формат «якщо-тоді». Питання: «Що, якщо він запізниться на екзамен?». Відповідь: «Якщо він запізниться на екзамен, він не отримає диплом»).

Решер наводить наступну послідовність міркувань «що, якщо»:

Кімната порожня. (Факт)

Припустімо, що хтось був у тій кімнаті. (Припущення)

Якби хтось був у кімнаті, йому довелося б залізи у вікно. (Наслідок припущення «якщо - то».)

Чому? Тому що єдині двері були зачинені. (Факт)

А що, якби вікно також було зачинено? (Подальше припущення) [60, с. 47].

Зрозуміло, що як тільки ми починаємо припускати, цей процес може бути нескінченним. Так само, як з фактами ми можемо нескінченно шукати причину за причиною, так і з припущеннями ми можемо шукати нові й нові потенційні можливості.

Загалом, «що, якщо» є універсальним інструментом, який реалізовується в різних контекстах. У науковому контексті воно є керівництвом до експерименту («Що, якщо X опиниться при низькій температурі?»), у повсякденному контексті - метою планування («Що, якщо трапиться X, як ми будемо діяти в цьому випадку?»); або ж воно може бути інструментом кримінального розслідування («Якщо X скоїв злочин, то як ми будемо його розслідувати?»).

Гіпотетичні висловлювання не обов'язково мають бути істинним. І навіть не обов'язково, щоб вони були чимось можливим. Припущенням практично немає меж. Окрім осмисленості (тобто щоб ці припущення мали

якийсь сенс), припущення не підлягають жодним іншим обмеженням. Навіть логічна несуперечливість тут не потрібна, оскільки міркування *ad absurdum* надає чіткий контрприклад.

Таким чином, припущення є ресурсом майже необмеженої сфери застосування. Можна робити припущення практично про що завгодно - не лише про мислимі факти, але й про питання, заборони, інструкції, дії, проблеми. Твердження, про яке йдеться в антецеденті, не обов'язково має бути загальноприйнятою істиною. Його значення може бути або хибне, або невідоме і проблематичне [60, с. 48].

Висування гіпотез «що, якщо» - це функціональна процедура, яка має ряд цілей:

- Дослідження наслідків. Відповіді на питання формату: Що було б, якби ми припустили, що.... Це, в свою чергу, призводить до двох інших.
- Непрямий доказ і спростування *ad absurdum*. Встановлення того, що певна теза має бути такою, оскільки припущення її заперечення потягне за собою суперечність або нескінченний регрес.
- Діалектичне спростування. Вказує на те, що деяке твердження має бути відкинуте через неспроможність його наслідків.
- Пояснювальна гармонізація. Вказує на те, що деякі твердження слід прийняти, «тому що інакше деякі прийнятні факти залишаться непоясненими або недостатньо поясненими».
- Мисленнєве експериментування з метою дослідження [60, с. 142].

Єдина переконлива підстава для відкидання змістовних за своєю суттю припущень як недоречних полягає в їхній функціональності: немає нічого поганого в тому, що припущення визнаються хибними, якщо таке припущення слугує інтересам розуміння.

Питання «що, якби» особливо поширені в історичних спекуляціях. Правдоподібним прикладом цього є контрфактичність: Якби Веллінгтон

програв при Ватерлоо, то Наполеон не був би змушений до негайного заслання на острів Святої Єлени.

Це допускає наступний аналіз:

Прийняті базові факти:

1. Веллінгтон не програв при Ватерлоо;
2. Веллінгтон і Наполеон були протилежними командирами при Ватерлоо;
3. Наполеон пішов у негайне вигнання;
4. Переможні полководці не змушені негайно вирушати у вигнання.

Припущення: не-(1): Веллінгтон програв при Ватерлоо.

Якщо ми відкинемо (1), ми матимемо протиріччя, бо це припущення разом з (2) тягне за собою «Наполеон переміг при Ватерлоо», а отже, «Наполеон був переможним полководцем». А це разом з (4) дає не-(3).

Враховуючи, що (2) тут не є проблемою, наше припущення про не-(1) фактично змушує вибрати між (3) і (4). І коли ми надаємо пріоритет загальним зв'язкам над конкретними фактами - як це зазвичай буває в контрфактичних ситуаціях - ми збережемо (4), так що (3) доведеться принести в жертву. І на цій основі початкова контрфактичність стає валідною [60, с. 143-145].

Відновлення узгодженості у випадку контрфактів вимагає ранжування пріоритетів та розриву ланцюга неузгодженості в його найслабшій ланці. Ланцюг неузгодженості в його найслабшій ланці орієнтований на принцип сприяння інформативності через послідовне визначення пріоритетів. Суть полягає в тому, наскільки міцно і надійно різні твердження вмонтовані в загальну структуру передбачуваної інформації. Таким чином, пріоритетна ситуація в цих спекулятивних випадках є протилежною порядку доказової безпеки, коли теорія повинна поступатися фактам, а більш далекосяжні теорії - тим, що мають більш конкретне значення.

Переконлива лінія міркувань, що веде до однозначно прийнятного висновку, може впливати з явно помилкового припущення, що породжує протиріччя. Повчальна та інформативна когнітивна робота може бути виконана під егідою міркувань «що, якщо». Адже, зрештою, завданням раціональних роздумів і досліджень є вилучення максимальної кількості корисної інформації з наявних у нашому розпорядженні даних, щоб відповісти на питання, які ми маємо [60, с. 145-149].

Філософські спекуляції. Наука вивчає реальний світ, хоча вона також займається нереальними, а іноді навіть контрфактичними спекуляціями, але завжди лише для того, щоб проілюструвати реальність. Філософія визнає, що часто можна найкраще зрозуміти природу і значення реальності, розглядаючи те, чого немає. Від самого початку філософії мисленнєвий експеримент був одним з її головних інструментів. [60, с. 52-53].

Загалом, правильний уявний експеримент включає в себе п'ять етапів: припущення, визначення контексту, коригування зобов'язань, виведення висновків і винесення уроків. І на кожному з цих етапів теоретично може виникнути невдача або збій:

- Припущення може виявитися безглуздом;
- Контекст може бути створений неналежним чином по відношенню до цілей уявного експерименту, зокрема, через помилку упущення;
  - Хід міркувань, за допомогою якого робиться передбачуваний висновок, може бути недосконалим і помилковим;
  - Неправильний урок може бути винесений з експерименту через нехтування можливостями його інтерпретації.
  - Таким чином, всілякі процедурні недоліки теоретично можуть призвести до того, що уявний експеримент буде зіпсований [60, с. 51-52].

Ідеалізація. Кожна з квазі-ідеалізацій стосується предметів, які цілком можуть не існувати. Предмети, про які йдеться, претендують на опис, а не на

фактичну реалізацію. Ідеалізації є витворами думки, а не речами реального світу. Але все одно, навіть якщо немає ані типового, ані середнього, ані звичайного X , все одно розгляд ідеалізації дає можливість отримати інформацію про природу реальності. Навіть якщо жоден учень у класі не є середньостатистичним, все одно знання того, яким міг би бути такий учень, дає цінну інформацію.

Отже, незважаючи на свою квазі-фікційність, такі ідеалізації можуть слугувати корисній комунікативній меті, оскільки вони можуть функціонувати таким чином, що передають корисну інформацію. Ми знаємо дуже багато про реальних тварин, про яких ідеться, коли описуємо типового лабрадора чи коргі. Ці квазі-фікційні ідеалізації є корисним комунікативним ресурсом, здатним надати добру послугу в описових та оціночних питаннях.

Об'єкти, про які йде мова, можуть не існувати як такі, але, Північний полюс чи Екватор є прагматично корисними мисленнєвими інструментами, які полегшують наші дії в реальному світі. Ці речі не є просто вигадками. Це радше мисленнєві інструменти, які сприяють успішній орієнтації в реальному світі. Їхня ідеальність не перешкоджає корисності у спілкуванні про реальність. Незалежно від можливої ірреальності як такої, їхнє використання може бути дуже повчальним та інформативним допоміжним засобом для розуміння та управління реаліями. Без ідеалізацій такого штибу розуміння реальності та нашої ефективної діяльності в ній було б суттєво ускладнене [60, с. 79-80].

Проблема даних. Коли ми читаємо філософський текст, на якій підставі автор тексту може очікувати, що ми приймемо твердження, про яке йдеться? Чи є це питанням наукового факту, здорового глузду, «того, що кожен повинен розуміти», прийняття твердження якогось експерта чи авторитету, інтуїтивної самоочевидності, виведення відповідного висновку з раніше встановлених фактів?

Люди не починаємо свій пізнавальний пошук з порожніми руками, з *tabula rasa*. Так само у філософії ми починаємо свої пошуки з користю від

диверсифікованої пізнавальної спадщини, стаючи спадкоємцями тієї величезної маси інформації та дезінформації, яку ми отримали. Накопичений досвід про те, як влаштований світ - його природу і наше місце в ньому - становить дані, якими володіє філософія у своєму прагненні розв'язувати проблеми [60, с. 98-99].

Дані філософії (the data of philosophy) включають:

- Переконавання здорового глузду, загальновідомі знання;
- Факти, надані сучасною наукою, погляди добре поінформованих експертів і авторитетів;
- Уроки, які ми виносимо з наших стосунків зі світом у повсякденному житті;
- Думки, які складають світогляд; погляди та переконання, характерні для культурної спадщини людини;
- Традиція, успадковані знання (у тому числі релігійна традиція) [60, с. 99-100].

Спектр «фактів досвіду» надає позафілософські дані для нашого філософствування - матеріали для наших філософських роздумів. Усі дані філософії заслуговують на повагу: здоровий глузд, традиція, загальне переконання, прийняте (тобто добре встановлене) попереднє теоретизування - сукупність різних секторів нашого досвіду. Усі вони можуть бути правдоподібними і чинити певний когнітивний тиск на нас. Можливо, вони не є неспростовно встановленим знанням, вони мають певну цінність, і, враховуючи нашу пізнавальну ситуацію, було б дуже зручно, якби вони виявилися істинними. Філософ не може ігнорувати ці дані у своєму філософуванні. Проте, навіть враховуючи все це, в цих даних немає нічого абсолютного і неспростовного. Бо, взяті в цілому, дані є занадто великими, щоб їх можна було узгодити - в сукупності вони нагтовхуються на конфлікти та суперечності.

Дані філософії являють собою безліч фактів, і ці факти аж ніяк не є безпроблемними. Обмеження, які вони накладають на нас, не є імперативними

і абсолютними - вони не являють собою впевненості, за яку ми повинні триматися за будь-яку ціну. Факти можуть бути поставлені під сумнів, як, власне, деякі з них і повинні бути поставлені під сумнів, оскільки в сукупності вони є суперечливими.

«Філософування, відповідно, полягає в суперечності - в суперечливих переконаннях-тенденціях. Філософські проблеми виникають у когнітивному середовищі, яке не є повністю створене нами, тобто є раціонально несумісним; загальна сукупність тверджень, які ми вважаємо правдоподібними, втягує нас у логічні непослідовності. Пізнавальна ситуація завжди глибоко проблематична у своєму початковому, досистемному стані. Поштовх до філософствування виникає тоді, коли ми робимо крок назад, щоб критично поглянути на те, що ми знаємо (або думаємо, що знаємо) про світ, і намагаємося знайти в цьому сенс. Ми прагнемо отримати звіт, який може оптимально вмістити дані» [60, с. 101].

Філософія не надає нам нових фактів, вона намагається систематизувати, гармонізувати та координувати старі факти у цілісні структури, в термінах яких ми можемо осмислено відповідати на наші фундаментальні питання. Рушійною силою філософування є прагнення до системності - досягненні послідовності, узгодженості та раціонального порядку в рамках того, що ми приймаємо. Одне із завдань філософії - це дисциплінування наших пізнавальних умов, щоб надати їм загального сенсу - зробити їх гармонійними та послідовними. Таким чином, вимоги раціональної послідовності виходять на перший план.

Решер наводить дві настанови щодо місії раціонального дослідження, що створює основу для філософії:

«Відповідайте на запитання! Говоріть достатньо, щоб задовольнити вашу потребу в інформації про речі.

Дотримуйтесь своїх зобов'язань! Не говоріть так багато, щоб одні ваші твердження суперечили іншим.

Між двома імперативами - між факторами зобов'язань і узгодженості - існує напруга» [52, с. 102].

Ми опиняємось в дискомфортній ситуації когнітивного конфлікту, коли різні тенденції думки тягнуть у різні боки. Завдання полягає в тому, щоб осмислити наші суперечливі когнітивні зобов'язання і надати їм узгодженості та єдності, наскільки це можливо.

Філософування на будь-яку тему завжди проходить два етапи. Спочатку є «досистемна» стадія, коли ми стикаємося з групою попередніх зобов'язань, всі з яких вважаються більш-менш прийнятними, але які в сукупності є неспроможними через їх несумісність. Згодом настає фаза «систематизації», коли ми стикаємося з невідповідністю вихідного матеріалу, тобто даних. Це змушує нас встановлювати порядок, щоб наші зобов'язання були скорочені до такої міри, що узгодженість була відновлена. Дані філософії також є наслідком помилкових джерел інформації, так що процес узгодження наших відповідей з даними також включає в себе корегування самих даних.

Ключове завдання філософії, таким чином, полягає в тому, щоб надати системного порядку різноманіттю релевантних даних; зробити їх узгодженими, гармонійними і, перш за все, несуперечливими. Можна було б, по суті, визначити філософію як раціональну систематизацію наших переконань щодо питань - основ нашого розуміння світу і нашого місця в ньому. Ми долучаємося до філософії, коли намагаємося систематизувати позафілософські «факти» - коли намагаємося відповісти на ці фундаментальні питання, систематизуючи те, що, як нам здається, ми знаємо про світ, підштовхуючи наші «знання» до остаточних висновків і об'єднуючи речі, які зазвичай перебувають у зручному для нас розрізненому стані. «Філософія - це поліцейський нашого мислення, так би мовити, агент, який підтримує правопорядок у наших пізнавальних зусиллях. Її завдання - зробити наш «досвід» (у широкому розумінні цього терміну) переконливим і зрозумілим» [60, с. 103-104].

Узгодженість. Прагнення до раціональної когерентності - узгодженості, сумісності, всеосяжності - є суттю філософського методу. Але чи є цей наголос на структурі, порядку та логічній витонченості насправді виправданим? Чи не є систематична послідовність і узгодженість сама по собі примхою, прикрасою, непотрібною розкішшю?

Відданість вимогам раціональності - це нитка, яка проходить через усю тканину нашого філософствування; відданість послідовності - найфундаментальніший імператив розуму. Непослідовні твердження є абсолютно неінформативними. Нам потрібні не просто відповіді, а аргументовані відповіді, відповіді, які можна виправдати, які узгоджуються з тим, що ми збираємося сказати в інших контекстах і за інших обставин.

Слід підкреслити, що потяг до раціональності жодним чином не упереджує результат нашого теоретизування. Зрештою, цілком може виявитися, що «принцип несуперечності» не поширюється на світ; реальність, наскільки ми можемо її розгледіти, може виявитися суперечливою. Але наразі йдеться не про реальність як таку, а про наше уявлення про неї. Незалежно від узгодженості світу, наша теорія про нього має бути самоузгодженою, якщо вона заслуговує на серйозний розгляд. І тут важливо визнати, що думка не обов'язково повинна поділяти риси свого об'єкта. Тверезе дослідження сп'яніння цілком можливе, так само як і послідовна характеристика думок непослідовного мислителя або послідовна характеристика непослідовної системи.

Цілком можливо побудувати послідовну теорію непослідовної реальності. Методологічне наполягання на послідовності не заперечує онтологічну природу реального; йдеться лише про послідовність і узгодженість наших власних міркувань. Зрештою, раціональні міркування можуть спонукати нас погодитися з висновком, що реальність непослідовна, але це не є причиною припинити прагнення до послідовності в нашій теорії реальності - принаймні доти, доки не стане очевидною фактична неможливість досягти цієї мети.

Зрештою, схвалення суперечливих тверджень - це не збагачення власної позиції, а її збіднення. Це не особливо піднесений спосіб займатися філософією - це спосіб не займатися філософією взагалі. Ми змушені систематизувати наші знання в узгоджене ціле, впорядковуючи те, що ми приймаємо, у світлі принципів раціональності.

«Філософування - це робота розуму; ми хочемо, щоб наші рішення проблем були підкріплені вагомими причинами - причинами, які, безсумнівно, не будуть абсолютними і остаточними, але, в будь-якому випадку, будуть настільки переконливими, наскільки це можливо в даних обставинах. Таким чином, міркування та аргументація є життєвою кров'ю філософії. Якщо ми не маємо доктрини, яка є послідовною і несуперечливою, то ми не маємо нічого» [60, с. 108].

Не можна заздалегідь дати жодної раціональної гарантії категоричної впевненості в тому, що наші філософські зусилля щодо систематизації наших знань про світ неодмінно матимуть успіх. Систематичність наших знань не є чимось таким, що може бути гарантоване апріорно, як таке, що має бути отримане на основі «загальних принципів». Параметри гармонійної системності - когерентність, узгодженість, однорідність - являють собою набір регулятивних ідеалів, до реалізації яких прагнуть і повинні прагнути наші пізнавальні зусилля.

Поштовх до систематичності є оперативним вираженням керівного ідеалу, а не чимось, чиє здійснення можна вважати само собою зрозумілим, вже визначеним і вирішеним від самого початку [60, с. 109].

Систематизація. На шляху будь-якого грубого синкретизму, який намагається поєднати чи скомпільювати розмаїття історичних проектів у цій царині, стоїть фатальна перешкода. Адже від самого початку філософія була задумана як пошук істини. Теорії, запропоновані різними філософами, розглядалися, як численні претензії на істину, хоча часто і небездоганні.

Але якщо спрямованість філософії на істину - це те, як ми будемо тлумачити філософські твердження, то ідея великої системної компіляції

приречена на невдачу. Бо якщо хтось стверджує, що р, а хтось стверджує, що не-р, то в поєднанні цих тверджень виникає логічна суперечність. Тому будь-яка система, яка йде шляхом філософського синкретизму, не приведе нас до ширшого чи глибшого погляду на речі, а закінчиться плутаниною [60, с. 110].

Метою мислителів, натхнених Гегелем, завжди було розглядати філософію в цілому як єдину систему - велике об'єднання тез та ідей, що охоплює сутність думки про фундаментальні питання. На заваді баченню філософії як множини істин стоїть логіка та закон несуперечності. Будь-який синтетичний проект об'єднання чи «злиття» філософських тверджень призведе до непослідовності та незрозумілості.

Перешкодою для будь-якої компіляції філософських доктрин є проблематична ідея розглядати ці філософські твердження як багато конкуруючих істин. Адже з цього одразу випливає, що оскільки істина в цілому є (і повинна бути) колективно узгодженою, тоді як несумісні твердження не можуть бути всі істинними, розбіжність і непослідовність філософських тверджень є вирішальною перешкодою для реалізації синкретичної програми.

Існує перспектива зовсім іншого і більш перспективного підходу - хоча й такого, що вимагає раціональної реконцептуалізації синкретичного проекту, про який йде мова. Що, якби хтось здійснив сейсмічний зсув і реконцептуалізував філософію не як класичний аристотелівський пошук істини, а як пошук правдоподібності? Що, якби вона взялася розглядати філософію як раціональну систему пізнання, але систему, спрямовану на пояснення не множини dokonanoї істини, а радше множини правдоподібностей? [60, с. 210-211].

Цей підхід вимагає зовсім іншого підходу, заснованого на перспективі розглядати філософські твердження в цілому не як безліч суперечливих і несумісних істин, а радше як безліч співіснуючих правдоподібностей. Цей перехід від істини до правдоподібності проливає інше світло на всю справу.

Але якщо ми відмовляємося від істини, чи не відмовляєтеся ми тим самим від перспективи досягти чогось пізнавально значущого? Правдоподібність, зрештою, не є нічим. Вона тісно пов'язана з доказовістю, і хоча така доказовість не обов'язково і часто не буде вирішальною, сам факт, що йдеться про ймовірність і правдоподібність, запобігає пізнавальній порожнечі.

У своєму цілеспрямованому зосередженні на істині та достовірності епістемологи нехтують ідеєю правдоподібності. Правдоподібність - це питання доказовості. Припущення є правдоподібним, якщо деякі з наявних доказів значною мірою свідчать на його користь, а наявних доказів недостатньо, щоб заперечити його. Отже, в той час як істинність/хибність є питанням статусу пропозиції по відношенню до фактів, її правдоподібність/неправдоподібність є питанням її статусу по відношенню до стану її доказів - її відношення до відомих фактів. Якщо ступінь, до якого докази говорять на користь чогось, не переважається наявними протипоказаннями, вони проходять тест на правдоподібність [60, с. 212].

Безумовно, правдоподібність за своєю природою дуже відрізняється від істини, оскільки те, що є правдоподібним, в жодному разі не повинно бути істинним. Існують різні, багато в чому співзвучні способи підходу до загальної ідеї правдоподібності. По-перше, під кутом зору доказів: пропозиція є правдоподібною, якщо є певні докази на її користь і немає переважаючих доказів проти неї. По-друге, можна розглянути ситуацію з точки зору визначеного спектру вичерпних, але взаємовиключних можливих випадків.

РОЗДІЛ 2. МЕТАФІЛОСОФІЯ ТА МОВА

2.1. Засадничі теорії значення та метасемантика

Метасемантика та метапрагматика - це напрямки досліджень, які виникли в межах ширшого поняття, аніж семантика або прагматика, а саме - теорії значення. У Стенфордській енциклопедії філософії автор статті про «Теорії значення» Jeff Speaks поділяє теорії значення на «семантичні теорії» та «засадничі теорії значення». Теорії першого виду - це теорії, які приписують семантичний зміст мовним виразам (expressions of a language). Теорії другого виду - це теорії, яка констатують факти, завдяки яким вирази мають той семантичний зміст, який вони мають [70].

Семантичні теорії та засадничі теорії значення - це різні види теорій, покликані відповідати на різні питання. Семантичні теорії займаються специфікацією значень слів і речень деякої символічної системи. Семантичні теорії відповідають на питання: «Яке значення має той чи інший вираз?». Натомість, засаднича теорія значення намагається пояснити, що в певній особі чи соціальній групі надає символам їхньої мови тих значень, які вони мають.

У даній статті ми розглянемо засадничі теорії значення, адже вони складають основу для метасемантики.

Jeff Speaks пропонує класифікацію засадничих теорій значення та поділяє їх на менталістські теорії (mentalist theories) та нементалістські теорії (non-mentalist theories). Усі менталістські теорії значення об'єднує те, що вони аналізують один вид репрезентації - лінгвістичну репрезентацію - в термінах іншого виду репрезентації - ментальної репрезентації. Менталісти прагнуть пояснити природу значення в термінах ментальних станів користувачів мови.

Менталістські теорії можна розділити відповідно до того, які ментальні стани вони вважають релевантними для пояснення природи значення: (1) програма Пола Грайса, який пояснює значення з точки зору комунікативних намірів користувачів мови, та (2) програма конвенціоналістів, згідно з якою значення виразів фіксуються конвенціями, що пов'язують речення з певними переконаннями; (3) програма когнітивістів, згідно з якою значення формуються внутрішньою репрезентацією семантичних фактів у людській свідомості [70].

Згідно з теорією Пола Грайса, те, що означають висловлювання, має бути пояснене з точки зору того, що мовці мають на увазі, коли говорять. Те, що мовці мають на увазі, коли говорять, може бути пояснене з точки зору їхніх намірів. Є чітка різниця між значенням мовних виразів (це те, що намагаються описати семантичні теорії) і тим, що мовці мають на увазі, вживаючи ці вирази у своїх висловлюваннях.

Грайс вважав, що мовленнєвий смисл визначається за допомогою комунікативних намірів мовців, а саме, їхніх намірів викликати переконання в аудиторії. Наприклад, висловлювання «Ти тримаєш в руках чужий телефон» з точки зору намірів мовця не означає пропозицію з буквальним значенням про те, що особа тримає в руках телефон, який їй не належить. Мовець промовляє це з інтенцією дорікнути особі, що вона користується річчю, яка не є її власністю, тому вона має відмовитись від неї [22].

Альтернативою до грайсівської теорії в межах менталістських теорії є аналіз значення з точки зору переконань, а не намірів мовців. Існують закономірності, які пов'язують висловлювання і переконання мовців. Інтуїтивно здається, що мовці, здебільшого, «серйозно» вимовляють речення, яке означає p , тільки якщо вони також вірять у p . Спробуємо уявити спільноту, у якій певна дія виконується лише за умови, що член цієї спільноти вірить у деяку пропозицію p . При цьому, ця дія виконується таким чином, що жоден член спільноти не знає, що будь-який інший член спільноти діє згідно цього правила. За таких умов у цій спільноті дія не виражатиме пропозицію p , або взагалі не матиме жодного значення.

Подібні випадки оприявнюють слабкі місця закономірностей між значенням та переконанням, тому аналіз значення в термінах переконань було доповнено поняттям «конвенції». Таким чином, закономірність між значенням та переконанням є питанням конвенції, адже існує щось на кшталт угоди між групою людей про збереження цієї закономірності.

У філософії свідомості та когнітивних науках пропозиції індивідів розглядають як внутрішню мову, яка складається з ментальних репрезентацій. Лінгвістичне значення пояснюють в термінах змісту ментальних репрезентацій. Таким чином, значення певного виразу для конкретної особи визначається змістом її ментальної репрезентації, з якою воно пов'язано.

Не всі засадничі теорії значення намагаються пояснити значення в термінах ментальних змістів. Нементалістські теорії значення включають: (1) каузальну теорію; (2) теорію максимізації істини; (3) теорія закономірностей сприйняття; (4) теорія соціальних норм.

Одним із варіантів нементалістських теорій є пояснення значення імені через історію його походження. Пояснення значення виразу через його каузальне походження звісно не виключає роль ментальних станів, адже індивід повинен мати намір іменувати об'єкт тим чи іншим чином. Крім цього, каузальна теорія містить проблему, адже складно пояснити як принцип каузального походження поширюється від імен до інших частин лексику.

Наприклад, зміст теоретичних термінів або порожніх імен не пов'язаний з нашим повсякденним досвідом та перцепціями, тому складно пояснити, як відбувається іменування в таких випадках.

Каузальна теорія має на меті пояснити значення з точки зору зв'язків між виразами (*expressions*) та об'єктами або властивостями, які вони репрезентують. Засаднича теорія значення - теорія максимізація істини - зосереджена на принципі благочинності, сприянні корисності «*charity*», згідно з яким правильне присвоєння значень висловлюванням суб'єкта мови - це таке присвоєння значень, яке максимізує істинність висловлювань суб'єкта мови [70].

Мовець, який стверджує певну пропозицію, робить це частково через те, що він має на увазі або хотів би мати на увазі, вимовляючи цю пропозицію, і частково через те, що він у це вірить. Таким чином, те, на що ми можемо спиратися, - це факт чесного висловлювання. Ми не можемо зробити висновок про переконання, не знаючи значення, і не маємо жодного шансу зробити висновок про значення, не знаючи переконання: «Кожна інтерпретація та приписування установок є кроком у межах цілісної теорії, теорії, яка обов'язково керується прагненням до узгодженості та загальної когерентності з істиною, і саме це відмежовує ці теорії від тих, що описують бездумні об'єкти, або описують об'єкти як бездумні» [13, с. 322].

Ідея Девідсона полягає в тому, що ми повинні визначати переконання і значення разом, в термінах незалежного третього факту - факту, що переконання мовця і значення його слів є такими, якими вони повинні бути для того, щоб максимізувати істинність його переконань і висловлювань. Ця засаднича теорія значення передбачає, що будь-хто, хто використовує мову осмислено, не може радикально помилятися щодо світу.

Це тягне за собою висновок, що радикальні розбіжності у переконаннях між парою мовців або спільнотами будуть неможливими, оскільки переконання кожної спільноти повинні бути істинними. Цей висновок не є правдоподібним у тому сенсі, що радикальна незгода або радикальна помилка,

можливі, а отже, теорія Девідсона є помилковою. Крім цього, проблема щодо його теорії полягає в тому, що вимога максимізувати істинність висловлювань суб'єктів навряд чи видається достатньою для визначення виразів їхньої мови. Звісно, інтерпретація мови суб'єкта залежить від міри максимізації істинності. Але, також, може існувати пара речень, що будуть істинними за однакових обставин, але відрізнятимуться за змістом.

Інші нементалістські засадничі теорії значення зосереджується не стільки на зв'язках між виразами чи реченнями та фрагментами нелінгвістичної реальності, скільки на закономірностях, які керують нашим використанням мови. Теорію «закономірностей сприйняття» розвинув Хорвіч.

Ідея Хорвіча полягає в тому, що наше сприйняття речень підпорядковується певним закономірностям. У випадку неоднозначних виразів існує єдина «закономірність сприйняття», яка пояснює всі випадки вживання цього виразу: «Я ототожнюватиму значення з концептами (складними і простими), під якими розумітиму абстрактні об'єкти віри, бажання тощо, та компонентами таких об'єктів (тобто реченнями та їхніми складовими). Наприклад, концепт СОБАКА є компонентом пропозиції, що собаки гавкають, а отже, компонентом стану «вірити, що собаки гавкають». Більше того, я припускаю, що властивості слід ототожнювати з такими концептами - наприклад, що властивість собачості (тобто властивість «бути собакою») - це те саме, що й концепт СОБАКА» [28, с. 4].

Тип закономірності сприйняття залежить від типу виразу, значення якого ми пояснюємо. Наприклад, використання такого перцептивного терміна, як «квадратний», найкраще пояснюється наступною закономірністю сприйняття. Схильність сприймати «квадратне» у відповідь на візуальний досвід, який зазвичай викликають об'єкти квадратної форми. Наприклад, у випадку з логічним терміном «і» закономірність сприйняття буде пов'язана зі схильністю сприймати умовиводи, що складаються з пар речень, а не зі схильністю реагувати на певні види досвіду. Як показує останній приклад,

сильна сторона такого погляду, як у Хорвіча, полягає в його здатності працювати з висловлюваннями різних категорій.

Але теорія Хорвіча має деякі проблеми. По-перше, приписування значення сприйняттю тягне за собою занепад у менталізм, особливо, якщо сприйняття аналізується в термінах переконань. Існує також занепокоєння, що вживання деякого терміну двома людьми може бути пояснене різними базовими закономірностями сприйняття при тому, що вони мають на увазі під цим терміном одне й те саме. Наприклад, те, як сприймають папуг люди з вадами зору або слуху чи люди, які знайомі лише з деякими видами папуг.

Це занепокоєння щодо теорії Горвіча пов'язане з тим, що ця теорія є індивідуалістичною: вона пояснює значення виразу для індивіда з точки зору властивостей вживання цього терміна індивідом. Альтернативна теорія пояснює значення нормами, які регулюють в суспільстві вживання відповідних виразів. Філософське коріння тези про те, що значення є продуктом соціальних норм міститься у роботі пізнього Вітгенштайна «Філософські дослідження» [76]. Значення пропозиції зумовлене суспільними умовами, за яких є правильним або доречним здійснювати мовленнєві акти, що включають цю пропозицію. Проблемою цієї теорії залишається необхідність пояснення, як ці нормативні статуси можуть бути встановлені соціальними практиками.

2.2. Метапрагматика

Метапрагматика - це термін, який має декілька варіантів визначення. Проблематичність цього терміну дослідив у своїй статті Алекс Хюблер, поділивши визначення метапрагматики на чотири групи:

- (1) метапрагматика як вчення про експліцитну метакомунікацію
- (2) метапрагматика як вчення про імпліцитну метакомунікацію

(3) метапрагматика як дослідження абстрагування людей від взаємодії

(4) метапрагматика як метатеорія прагматики [30, с. 107].

Метапрагматика як вчення про експліцитну комунікацію. Об'єктом метапрагматичного аналізу є метакомунікація. Насамперед, її можна визначити як комунікацію про комунікацію. Йдеться не про комунікацією «як таку», не про якусь конкретну минулу чи майбутню комунікацію, а про комунікацію, що триває. Це можна описати як рефлексію про комунікацію. Порівняємо дві ситуації у повсякденному спілкуванні. Коли ми слухаємо іншого мовця в повсякденному діалозі, ми часто переходимо від безпосереднього власного мовлення до думки про те, що ми хочемо висловити. Ця рефлексія над власним мовленням іноді робить нас неуважними до того, що говорить співрозмовник, адже ми можемо чути, що він говорить, не слухаючи його, тобто не сприймаючи значення його мовлення.

Така поведінка контрастує з ситуацією, коли коли ми чітко зосереджуємося лише на самому мовленні, уникаючи рефлексії над висловленим. Аналогічний приклад можна навести з читанням. Читач може бути захоплений історією і переходити від речення до речення, але іноді під час читання нас може відволікти те, що з'являється неправильно написане слово, іноземне слово, або, можливо, занадто повторюване слово. Тепер читач починає свідомо і виразно рефлексувати над цим словом.

Комунікація та метакомунікація відбувається на різних рівнях, що відображають функціональну зміну від практичної дії до рефлексії. Зміна рівня передбачає перехід від звичайної мови до метамови. Метамова - це мова, яка посилається на мову. Однак вона не є автономною мовою. Коли члени мовної спільноти беруть участь у метакомунікації, функцією метамови є посилатися не на щось у зовнішньому світі, а на певний аспект мовлення.

Межа між первинною комунікацією і метакомунікацією, як правило, не позначена строго формально за винятком тих випадків, коли мовець посилається на якесь попереднє висловлювання в поточній комунікативній

ситуації, використовуючи певну мовленнєву рамку (я сказала..., ти повідомив...). Зсув рівня визначають радше з прагматичної точки зору. Основні прагматичні параметри, які застосовуються для аналізу метакомунікації стосуються обраної теми, наміру та деяких фреймових умов метакомунікації:

- ефективність (У мене немає слів, щоб виразити почуття; Кожний опис буде недостатній для того, щоб розповісти про цей феномен);
- режим, манера спілкування (Можете говорити трохи голосніше?, Можете говорити не так близько до мого обличчя?);
- участь у розмові (Чому Ви постійно уникаєте лідерської ролі в обговоренні? Чому Ви говорите більше за інших співрозмовників?);
- загальні принципи, норми та максими (максима якості Грайса «Чи говорите Ви правду?» або максима доречності Грайса «Говоріть, будь ласка, по суті!»); принцип ввічливості «Припиніть говорити так зверхньо!»);
- ілокутивні функції (Це погроза? Це скарга?);
- акти референції (До кого Ви звертаєтесь?);
- акти предикації (Ви вживаєте евфемізми);
- організація дискурсу: стримування (Дайте дозвіл на те, щоб це було озвучено), анонсування мовленнєвого акту (Тепер буде оголошено план заходу), модерація обговорення (питання до спікера будуть озвучені по черзі) [30, с. 109-110].

Сенс метакомунікативних висловлювань полягає в тому, щоб точніше передати функцію мовленнєвого акту та запобігти непорозумінням або виправити їх.

Метакомунікативні дії є взаємними та егалітарними, якщо між учасниками інтеракції існують або повинні існувати симетричні відносини. Однак існують інтерактивні фрейми, які не допускають симетрії; наприклад, у класі чи залі суду права на метакомунікативні висловлювання розподілені

асиметрично. Це стосується, насамперед, права коментувати виступ іншої сторони. Але навіть самокоментування може мати обмеження, особливо коли можливість певного комунікативного ходу (наприклад, зміна теми або запуск довшого дискурсу) не є доступним. Можливо, доведеться обирати форму прохання про дозвіл додати щось, що не зовсім стосується теми, замість того, щоб просто оголосити, що ви збираєтеся це зробити.

Які форми реалізації метакомунікативних намірів мовця існують? Оскільки будь-яка метакомунікативна діяльність ґрунтується на рефлексивно-діагностичному аналізі, коментуюче висловлювання має найпряміший еквівалент - категоричний («Я говорю забагато» або «Ви говорите забагато») або модальний («Чи я говорю забагато?» «Можливо, я говорю занадто багато» або «Я думаю, що ти говориш занадто багато»).

Іншим варіантом є операціоналізація аналізу в термінах відповідної дії, яку слід вжити («Я не повинен говорити так багато» або «Перестаньте говорити так багато», «Чи не могли б ви перестати говорити так багато?»). Якщо об'єктом впливу не є сам мовець, такі метакомунікативні висловлювання, особливо якщо вони критичні, можуть викликати бурхливу реакцію («Чому я завжди повинен тримати язик за зубами?») [30, с. 111].

Що стосується позиції метакомунікативних речень, то найчастіше вони стоять після висловлювання, на яке посилаються. Іноді ми можемо зустріти зворотний порядок, коли речення, на яке вони посилаються, слідує за ними. Таке обмеження, звичайно, не є дивним; адже тільки за цієї обставини мовець метакомунікативного висловлювання знає, що саме він має на увазі. Він сказав... або Вона сказала мені, що ...), перформативне дієслово (Він пообіцяв кинути палити) або дієслово більш інтерпретаційного характеру (Він наполягав на тому, що ...). Їм бракує, визначальної риси, що об'єкт, на який посилаються і про який предикують, є комунікативною взаємодією (послідовністю) або частиною, що належить до тієї самої інтерактивної одиниці, що й метакомунікативний мовленнєвий акт. Цей акт стосується

мовленнєвих подій поза межами певної комунікативної ситуації і тому може вважатися «екстракомунікативними».

Через свій позакомунікативний характер ці мовленнєві референції поглинаються і стають лише інструментом. Хоча вони складаються з рефлексивної мови і хоча вони роблять внесок у поточну комунікацію, вони не призводять до метакомунікації. Їхній спільний знаменник полягає в тому, що вони так чи інакше є репортажними, тобто вони посилаються на приклади прямої мови поза поточною комунікативною ситуацією і або відтворюють їх, або підсумовують.

Явище, яке не є екстракомунікативним і все ж навряд чи є прикладом метакомунікації, - це так зване ехо-висловлювання, коли мовець відтворює попереднього мовця, повторюючи певний мовний матеріал, але надаючи йому специфічного забарвлення. Репліки-відтуння, як у наступному прикладі

Він: Це чудовий день для прогулянки

[Вони йдуть на прогулянку, і починається дощ]

Вона: (саркастично): Це, дійсно, чудовий день для прогулянки.

Репліки-відтуння зазвичай просто передають ставлення до певного стану справ, який цитується/відтворюється. У жодному з цих випадків ми не стикаємося з випадками метакомунікації; репліки-відтуння є інформаційно орієнтованими (у тому сенсі, що вони надають інформацію або оцінюють її) і не стосуються якогось формального аспекту комунікації.

Інший варіант цитування, який також не є позакомунікативним, але функціонує в межах поточної комунікативної ситуації, є щонайменше вагомим кандидатом на роль метапрагматики. Йдеться про пародію, яка визначається як імітація характерного стилю мовця (або автора чи його твору) з метою висміювання або досягнення комічного ефекту. Зазвичай ми асоціюємо пародію з літературним жанром, але пародія трапляється і в звичайному житті та повсякденній розмові [30, с. 112].

Метапрагматика як вчення про імпліцитну комунікацію передбачає комунікативну поведінку людей, засновану на їхньому метапрагматичному усвідомленні ситуації та контексту як співдетермінанти комунікації. Для виконання цієї функції не існує специфічного експліцитного репертуару. Ми знаходимо у висловлюваннях індикатори, які свідчать про метапрагматичну свідомість мовців, своєрідну діяльність самоконтролю, яка постійно підлаштовує комунікативний намір відповідно до ситуативних і контекстуальних умов.

Увага вказівних слів та їхнього метапрагматичного виміру, буде розглянута далі і проілюстрована у двох пунктах. Перший пункт стосується так званих «перемикачів», тобто особових займенників, дієприкметників або часів, значення яких змінюється через їхню залежність від конкретного тексту та ситуації: «Займенник «ти», наприклад, набуває свого специфічного референтного значення відповідно до комунікативної ситуації. Таке ситуативно-залежне присвоєння значення є результатом метапрагматичних міркувань, як з боку мовця, так і з боку реципієнта» [30, с. 117].

Референція сигналізує про надання відповідного миттєвого значення, референта в цьому випадку, яке вже наявне (або незабаром стане доступним), і одним із джерел його доступності є попередній (або наступний) текст. Другий момент стосується контекстуальних підказок, метапрагматичний вимір яких рідко усвідомлюється: «Підказка контекстуалізації - це будь-яка особливість лінгвістичної форми, яка сприяє сигналізації контекстуальних припущень. Такі репліки можуть мати різні лінгвістичні реалізації, залежно від історично заданого мовного репертуару учасників. Процеси перемикання коду, діалекту та стилю, деякі просодичні явища, а також вибір між лексичними та синтаксичними варіантами, формульні вирази, розмовні стратегії можуть мати подібні контекстуалізуючі функції. Хоча такі підказки несуть у собі інформацію, значення передається як частина інтерактивного процесу. На відміну від того, як слова можуть обговорюватись поза контекстом, значення контекстуальних підказок є імпліцитним» [25, с. 131].

Метапрагматика в такому розумінні є дослідженням метапрагматичного виміру мови, а не дослідженням метакомунікації. Якщо ми продовжимо спроби термінологічно розмежувати різні концептуалізації «метапрагматики», то цій меті цілком міг би слугувати термін «синкомунікативний»; префікс «син-» (грецького походження, як і префікси «мета-» і «пара-» у комплементарних виразах) передає той факт, що цей рефлексивний рівень не є ізольованим, а нерозривно пов'язаний з комунікацією [30, с. 117].

Метапрагматика як наука про абстрагування людей від спілкування. Беручи участь у різного роду розмовах, члени мовної спільноти з часом накопичують знання про розмови взагалі, їхні жанри, зразки, стилі, норми тощо. Оскільки ці знання стосуються прагматичного виміру комунікації, їх можна визначити як метапрагматичні знання. Деякі подібні метапрагматичні знання може отримати вчений, який вивчає розмови цієї мовної спільноти як сторонній спостерігач, але в ролі учасника-спостерігача. Іншими словами, навряд чи можливо чітко розмежувати наукове метапрагматичне знання і метапрагматичне знання користувачів мови.

Завдання полягає в тому, щоб зрозуміти різні способи концептуалізації мовної поведінки тими, хто нею займається. Основним джерелом інформації про метапрагматичні знання людей може бути лексичний репертуар, який вони мають у своєму розпорядженні для позначення різних аспектів мовлення; це не автономна мова, а підмножина звичайної мови: «Лексичні вирази загалом можна інтерпретувати як засоби, які мовна спільнота використовує для кодування когнітивних і культурних моделей, що складаються з більш-менш узгоджених наборів концептів для структурування досвіду» [30, с. 120]. Досвід також включає в себе дію через комунікацію, а це, своєю чергою, вимагає концептуалізацій метапрагматичного типу та їхнього зберігання в словах.

Наприклад, «модель дії» складається з дієслів, серед яких «бажати», «прагнути» або «мати намір» виражають «волю» і передбачають пропозиції, прохання, доручення, накази, попередження тощо і є прикладами дій. Такі

дієслова, як «приймати», «відмовлятись» або «підкорюватись» є прикладами реакції на дії: «Контекстуальна варіативність - ситуація, коли варіаційні явища такого типу можуть самі по собі корелювати з контекстуальними факторами, такими як формальність мовленнєвої ситуації або географічні та соціологічні характеристики учасників комунікативної взаємодії» [21, с. 4].

Ми знаходимо набори дієслів, які демонструють високий ступінь синонімічності. Наприклад, для категорії «розмови» перераховані такі дієслова: говорити, розмовляти, балакати, базікати, теревенити тощо. У сукупності вони окреслюють те, як україномовна спільнота концептуалізує акти мовлення за допомогою слів.

Якщо розглядати їх диференційовано, то кожен окремий елемент вносить особливий відтінок у загальну концепцію, порівняно з іншими. Когнітивні моделі є також культурними моделями, тому вони також є культурними інститутами, а отже, несуть свою історію разом із собою: їхня інституційна природа передбачає їхню історичну тяглість. Лише досліджуючи історичні витоки та поступову трансформацію, можна правильно зрозуміти їхню сучасну форму. [30, с. 123].

«...наше дослідження додає контекстуальну перспективу до когнітивного вивчення лексичної варіативності. Хоча когнітивна лінгвістика приділяє багато уваги культурним аспектам взаємозв'язку між мовою та світом, варіативність, яка може існувати в межах однієї лінгвістичної спільноти, не часто досліджувалася з когнітивної точки зору. Систематичне врахування контекстуальної варіативності, що включає змінні, пов'язані з мовцем і ситуацією, розширює сферу застосування когнітивної лексикології в напрямку соціолінгвістики» [21, с. 193].

Влучним прикладом можуть бути зміни в концептуалізації обіцянок: частота обіцянок, які не виправдовують себе в процесі виконання, створили практичну (якщо не моральну) дилему, проблему з обіцянками. Люди не завжди довіряють обіцянкам, які вони чують. Як наслідок, необхідність переконувати слухача часто бере на себе мовець. Щоб виконати обіцянку, яка

задовольнить слухача, мовець часто повинен підкреслити свою відданість справі. Навіть перформативне використання обіцянки, яке вже є дуже сильною формою, може вважатися недостатнім і вимагає додаткових заяв.

Метапрагматика як метатеорія прагматики. Досі ми мали справу з випадками, коли мовці надають дані/матеріал, які лінгвісти потім обробляють, уточнюють (як у випадку з метакомунікацією) або розвивають (як у випадку з теоріями мовців). Тепер ми залишаємо царину, де лінгвісти займаються чужими продуктами, і звертаємося до власної діяльності, піддаючи її рефлексії.

Ця рефлексія становить професійний теоретичний діалог про прагматику з метою визначення сфери, підтримки, доповнення, обґрунтування певних теоретичних позицій або їхнього заперечення. Такі теоретичні дискусії демонструють, в принципі, дві орієнтації. Вони або працюють інтроспективно, або залучають зовнішні міркування, а іноді ці перспективи зливаються. Оскільки прагматика як така вже є складною дисципліною, пов'язаною з мовою, неважко припустити, що метадискурс про неї є величезним і відкритим, а проблеми - численними.

Проблеми починаються вже на найелементарніших рівнях, включаючи навіть питання про те, що таке прагматика. Що є об'єктом прагматики: людське спілкування чи лише його вербальна частина? Відповідь може залежати від відповіді на інше елементарне питання: Як визначити сферу діяльності лінгвіста чи філософа, який працює в галузі прагматики? Чи це дисципліна, яка визначає сферу діяльності, чи це об'єкт як такий? У цьому конкретному випадку прагматика виникла у філософії, але згодом була поглинута лінгвістикою. Чи повинна вона залишатися лінгвістичною дисципліною і відповідно обмежувати свою діяльність?

Не можна навіть стверджувати, що вербальна частина відіграє головну роль, оскільки інтонація та/або жести часто суттєво модифікують те, що сказано вербально; іноді вони навіть перебивають вербально опосередковане значення. Навіть якщо погодитися з думкою, що в ідеалі невербальні способи

також мають бути враховані, все одно можна стверджувати, що такий цілісний підхід просто нездійснений; тому кілька дисциплін повинні брати участь і об'єднуватися у спільній справі. Але як має бути поділений предмет дослідження? Міждисциплінарні дослідження можуть бути гарною відповіддю на це питання [30, с. 126].

Прикладом метатеорії прагматики може слугувати Прагматика умов істинності, адже ця теорія розширює межі прагматики. Французький філософ Франсуа Реканаті є автором монографії *Truth-Conditional Pragmatics* [55]. Теорія, що викладена в цій роботі, стала альтернативою до семантики умов істинності - теорії значення речень природної мови, що ґрунтується на відношенні мова-світ, а не відношенні мова-свідомість (*mind*), тобто, згідно з семантикою умов істинності, мова стосується стану справ у світі [73].

Реканаті критикує традиційне розрізнення - взаємну ізоляцію семантики та прагматики, коли прагматичні процеси не перетинаються з семантичною структурою, з якої виводяться (*output*) умови істинності. Семантичні данні (*semantic competence*) належать мовним здібностям, тобто знанню мови. Прагматичні данні (*pragmatic competence*) належать теорії свідомості, тобто когнітивної здатності людини пояснювати поведінку оточуючих, приписуючи їм інтенції.

Реканаті називає цю концепцію розрізнення «модульною картиною» (*modular picture*), у межах якої семантика та прагматика не змішуються. Семантичне значення (*semantic value*) виразів, чутливих до контексту (*context-sensitive expressions*), не може визначатись без апеляції до такого прагматичного фактору, як інтенції мовця. Чутливість до контексту передбачає, що зміст лінгвістичного виразу залежить від контексту промовляння і може змінюватися, якщо контекст змінюється [55, с.1-2].

Прагматичні дані потрібні не лише для того, щоб зрозуміти, що мовець мав на увазі, але й для того, щоб зрозуміти, що мовець сказав. Таким чином, чиста семантика (*pure semantics*) не надає умов істинності, натомість, вона надає умовні умови істинності (*conditional truth-conditions*). Аби отримати дані

про повноцінні умови істинності (full-blown truth-conditions), необхідна прагматика.

Домінуючим поглядом щодо ролі прагматики у визначенні умов істинності був мінімалізм, який передбачає, що прагматика визначає умови істинності тільки тоді, коли цього вимагають семантичні правила мови. Роль прагматики, згідно з позицією мінімалізму, полягає в сатурації («saturation» - насиченість) - прагматичний процес контекстуального приписування значення (contextual value-assignment), який ініціюється лінгвістичним виразом, якому приписують значення. Наприклад, це стосується проблеми індексалій (indexicals).

Індексалія - це лінгвістичний вираз, референція якого може змінюватись від контексту до контексту. Наприклад, індексальне «ви» може стосуватися однієї особи в одному контексті та іншої особи в іншому контексті. Приклади індексалій: «я», «тут», «сьогодні», «вчора», «він», «вона», «це» [33].

Якщо мовець використав вказівний займенник і сказав «Він є відповідальною людиною», слухач має визначити, кого мовець мав на увазі під «він» для того, аби отримати дані про умови істинності (truth-conditional content). Таким чином, прагматика використовується лише під керівництвом лінгвістичного матеріалу.

Реканаті розрізняє види сатурації на сатурацію «знизу-вверх» (bottom-up) та сатурацію «зверху-донизу» (top-down). Перша, скоріше, визначається сигналом (signal-driven), як у вищенаведеному прикладі, а друга - прагматичним процесом, що керується контекстом без огляду на лінгвістичний вираз. Сатурацію «зверху-вниз» Реканаті називає також «вільним» прагматичним процесом («free» pragmatic process). Цей процес використовується, коли виразу надається небуквальна інтерпретація, визначена контекстом. Тобто ми інтерпретуємо лінгвістичний вираз небуквально, аби зрозуміти мовленнєвий акт, незалежно від вимог лінгвістичного матеріалу та правил мови.

Таким чином, «мінімалізм» передбачає, що прагматичний процес, що впливає на умови істинності, - це ступація «знизу вверху», тобто вона підпорядковується лінгвістичному виразу, а сатурація «зверху-донизу» або «вільний» прагматичний процес передбачає інтерпретацію, згідно з контекстом, не зважаючи на вимоги лінгвістичного матеріалу.

Теорія «Прагматика умов істинності» пропонує позицію, протилежну до мінімалізму. Як «вільний» прагматичний процес визначає умови істинності? Наприклад:

(6) У центрі площі знаходиться лев.

Це речення має декілька тлумачень, і небуквальна інтерпретація означатиме «статую лева». Таким чином, речення (6) може бути істинним тільки тоді, коли буквально на площі не буде лева (живої тварини). Небуквальне тлумачення «лева» можливе завдяки прагматиці, яка не підпорядковується лексиці. Процес небуквальної інтерпретації Реканаті називає «модуляцією».

«Модуляція (modulation) - це сукупність прагматичних процесів, які уможливають регуляцію значень слів та фраз у відповідності до розмовних потреб, надаючи їм контекстуального сенсу, окремого від буквального значення» [55, с. 24-25].

Крім цього, у межах протиставлення мінімалізму та прагматики умов істинності, Реканаті протиставляє композиційність та семантичну гнучкість.

Композиційність - це принцип, відповідно до якого семантична інтерпретація відбувається в два кроки. Прості вирази інтерпретуються за допомогою лексичних правил, згідно з якими значення прямо приписуються виразам. Складні вирази інтерпретуються способом композиційних правил, які приписують значення цим виразам не прямо, а як функція значень їхніх частин [55, с. 27].

Таким чином, згідно з принципом композиційності, значення складних виразів залежить від двох речей: значень складників (простіших виразів) та способу, у який вони поєднані. Значення складного виразу не залежить від значень інших виразів, які можуть траплятись у тому ж дискурсі, та від значення більш складного виразу, складником якого може бути той самий складний вираз. Таким чином, значення виразу залежить від його частин, а не від цілого, до якого цей вираз належить.

«Семантична гнучкість» (semantic flexibility) є протилежним принципом до композиційності і передбачає варіювання значення слова залежно від випадку його вживання та способів поєднання з іншими словами. «Через семантичну гнучкість значення виразу може залежати від значення комплексу виразів, де він трапляється...» [55, с. 29].

Отже, принцип композиційності полягає в тому, що значення складного виразу визначається простими реченнями, а принцип семантичної гнучкості полягає в тому, що значення простого виразу залежить від складного виразу, до якого воно належить як складник.

Прихильники мінімалізму висувають контраргументи щодо проекту прагматики умов істинності: (1) неможливість комунікації; (2) неможливість систематичної семантики.

Перший контраргумент полягає в тому, що «вільний» прагматичний процес, який визначатиме семантичні дані, може призвести до того, що семантичні дані вийдуть з-під контролю, адже нічого не підлягатиме правилам мови. Таким чином, комунікація унеможлиблюється, адже нічого не може гарантувати нам, що адресат повідомлення поділяє ті ж семантичні дані.

На думку Реканаті цей контраргумент не спрацьовує, адже проблему складнощів у комунікації можна закинути не лише прагматиці умов істинності. Щодо семантичного значення лінгвістичного виразу, також, немає жодних гарантій, що слухач так само зрозуміє семантичне значення, як його розуміє мовець.

Три фактори обумовлюють те, що комунікація може бути взаємно зрозумілою. По-перше, мовець і адресат мають спільну психологічну будову (psychological make-up). На думку Реканаті, інтерперсональна узгодженість даних щодо умов істинності тримається не стільки на лінгвістичних основах, скільки психологічних [55, с.7]. Мовці не лише поділяють спільний код, але й спільну здатність бачити схожість між тим, що цей код уже позначав і що він міг би позначати ще, через що старі форми набувають нових значень. Таким чином, психологічний фактор щодо комунікації є первиннішим за лінгвістичні правила.

Другим фактором порозуміння в комунікації є можливість перевірити, чи правильно сторони розуміють один одного через уточнення, виправлення та можливість обговорювати значення вживаних слів та виразів.

Третім фактором є толерантність до непорозумінь, яка притаманна людській комунікації. Те, що спілкування будується на спільному розумінні, не суперечить тому, досить часто розв'язанням непорозумінь нехтують, особливо якщо узгодження значень не стосується важливого для мовців питання, тому вони сприймають непорозуміння як вимушену частину людської комунікації.

Ще одним аргументом проти прагматики умов істинності є те, що вона унеможлиблює систематичну семантику. Реканаті погоджується з тим, що модуляція не є систематичною, але можливість модуляції систематична. Тобто несистематичні фактори можуть розглядатись систематично. Семантичний процес сполучення (composition) та прагматичний процес модуляції (modulation) не редукуються один до одного та є переплетеними. Наприклад, семантична інтерпретація складного виразу є функцією модульованих сенсів (modulated senses) його частин і способу, у який вони поєднані. Прагматика не лише приписує контекстуальне значення індексаліям, але також модулює (modulate) сенси складників у манері «зверху-донизу». Але семантична інтерпретація може визначати сенс цілого, як функцію модульованих сенсів частин і способу їхнього поєднання [55, с. 10].

Таким чином, за допомогою другого контраргументу Реканаті прагне показати сумісність контекстуальної модуляції з принципом композиційності, який є ключовим для позиції мінімалізму. Позиція, щодо якої мінімалізм та прагматика умов істинності не можуть бути узгоджені, - це тлумачення «того, що сказано» (what is said).

Для прихильників мінімалізму воно означає «те, що сказано буквально» і визначається правилами мови. Для прихильників прагматики умов істинності «те, що сказано» відповідає інтуїтивним даним про умови істинності промовляння (intuitive truth-conditional content of the utterance). За визначенням Реканаті, «інтуїтивні умови істинності промовляння - це умови істинності, на які впливає «вільний» прагматичний процес» [55, с. 12]. «Вільний» прагматичний процес - небуквальна інтерпретація, що визначається контекстом і не залежить від правил мови.

А. Bezuidenhout у своїй статті «Прагматика умов істинності», що ґрунтується, зокрема, на роботах Реканаті, вживає поняття «чутливості до випадку» (occasion sensitivity) поряд з «чутливістю до контексту» (context sensitivity) [8, с. 4]. Чутливість до контексту передбачає, що умови істинності речення, поряд з залежністю від контексту, залежать, також, від слів, що вжиті в цьому реченні. Чутливість до випадку передбачає, що речення використовується для того, аби говорити про емпіричний стан справ (empirical state of affairs), і в цьому сенсі вони є закритими (closed). Умови істинності стосуються конкретних випадків і не мають стосунку до речень, якими описані ці випадки [15, с. 311].

До виразів, чутливих до випадку, А. Bezuidenhout зараховує неточність (ambiguity), полісемію; небуквальність; неповноту; еліпсис; індексальність; нон-сенс; неясність (vagueness) [8]. На прикладі деяких з них пояснено різницю між чутливістю до контексту та чутливістю до випадку.

1. **Неточність** може стосуватись слів, які мають декілька можливих значень, і слухач розуміє, про яке зі значень йдеться, виходячи з контексту. Але можуть бути й такі випадки, коли вирази, які

є однозначними, тим не менш, можуть розумітись неоднозначно. Наприклад, дитина говорить:

(7) Ми грали у футбол.

На дитячому майданчику гра лише нагадувала футбол, і була, скоріше, грою з м'ячем без дотримання правил футболу - так, як цю гру розуміє дитина. Таким чином, хоча (7) є однозначним виразом, але сказати, чи є істиною те, що каже дитина, складно. Виходячи з того, як розуміє «футбол» дитина, вона дійсно грала у футбол, але, виходячи з того, як відбувалась ця гра і за якими правилами, це не можна вважати істиною.

2. **Неповнота** зазвичай дискутується поряд з проблемою квантифікаційних фраз (quantificational phrases), які є ознаками загальності. Вони представлені в таких категоріях, як «усі», «кожен», «деякі», «багато», «більшість», «декілька», що є прикладами кількісної оцінки [54].

Наприклад, дівчина на вечірці каже друзям:

(8) Залишилось ще багато шампанського.

Цей вираз має бути доповненим за допомогою контексту. Наприклад, йдеться про те, що в її холодильнику є ще багато пляшок з шампанським. Якщо в холодильнику одна з пляшок впаде і розіб'ється, вона почне прибирати калюжу. Хтось із друзів може запитати її «Чи все добре?», на що вона відповість «Залишилось ще багато шампанського», маючи на увазі воду в калюжі, яку треба прибрати.

3. **Нон-сенс** є виразами, позбавленими сенсу. Наприклад:

(9) Вона дуже Сан-Франциско.

(10) Завтра я буду цілий день галереїти (gallerying).

Що не так з цими виразами? Іменники в них вживаються у якості дієслів або прикметників. Такі вирази залежать від контексту і вимагають попереднього знання (background knowledge), аби зрозуміти їх. Наприклад, «бути Сан-Франциско» може означати вести певний спосіб життя, який притаманний мешканцям саме цього міста, а дієслово «галереїти» може означати відвідувати галереї.

Але й такі безсенсовні фрази можуть бути залежними від випадку. Наприклад, у фразі про галереї можемо уявити, що йдеться про менеджера якогось художника, який займається тим, що організовує виставки його робіт. Тож, у цій фразі менеджер художника може казати про свої робочі плани на завтра, які включають зустрічі з представниками різних галерей для налагодження співпраці. Тобто в цьому випадку слово «галереїти» набуває значення «вести професійну комунікацію з різними галереями для організації виставки».

4. **Розгляд небуквальності** дослідниця починає з поняття «буквальності» і, цитуючи Реканаті, наводить його класифікацію буквальних значень [8, с. 110-112].

Т-буквальне значення (type-meaning): відповідає інформації, що семантично закодована в реченні; це значення контекстно інваріантне (context-invariant), тобто будь-яке значення, що залежить від контексту, не є Т-буквальним.

М-буквальне значення (minimal-meaning): це значення, яке лише мінімально виходить за межі закодованого, тобто частково залежить від контексту. Насамперед, це стосується індексальних виразів.

П-буквальне значення (primary-meaning): визначається первинним прагматичним процесом - це процес, за допомогою якого ми безпосередньо отримуємо інтерпретацію виразу. Первинний прагматичний процес є локальним, оскільки він діє на рівні слова чи фрази, а не на рівні закінчених речень. Він діє зверху-донизу, певним чином коригуючи Т-буквальне і М-

буквальне значення. Первинним прагматичним процесом Реканаті називає прагматичне збагачення (pragmatic enrichment).

Прагматичне збагачення - це прагматичний процес, який передбачає, що (1) контекст додає певний елемент до інтерпретації промовляння; (2) цей елемент стосується умов істинності і впливає (affect) на пропозицію (на відміну від імплікатур спілкування); (3) його контекстуальна роль не є обов'язковою, і, якби цей елемент залишити осторонь, промовляння все одно виражало б повну пропозицію (на відміну від контекстно-чутливих виразів, як індексалії чи займенники) [56, с. 4]

Наприклад:

(11) Джон і Мері нещодавно почали зустрічатись. Валентино – колишній хлопець Мері. Одного вечора Джон запитує Мері: «Ти слідкуєш за життям Валентино?» Мері відповідає: «Валентино давно живе в іншій країні».

Валентино насправді живе в іншій країні, але те, що Мері знає про це, означає, що вона слідкує за життям Валентино.

Відповідь Мері на запитання «Ти слідкуєш за життям Валентино?» є негативною (і хибною). Однак, буквально, вона лише каже, що Валентино давно живе в іншій країні, і це є істиною.

Грайс описав механізм, за допомогою якого можна мати на увазі одне, кажучи інше - «імплікатура спілкування» [24]. Таким чином, Мері «говорить», що Валентино давно живе в іншій країні, і «має на увазі», що вона не слідкує за його життям. Імплікатури спілкування отримують через висновування пропозицій не з буквального твєдження, а з факту й способу його промовляння. Імплікатура спілкування дає можливість зрозуміти комунікативну інтенцію мовця, незважаючи на те, що вона не сформульована словами. Висновування (inference) відбувається завдяки двом важливим засновкам: (1) той факт, що мовець сказав те, що він сказав (що Валентино давно живе в іншій країні), і (2) той факт, що мовець, як учасник комунікації,

підкоряється (або має підкорятися) принципу кооперації та чотирьом максимам спілкування.

Реканаті зазначає, що висновування імплікатур спілкування належать до «постсемантичного» (post-semantic) шару інтерпретації. Тобто для того, щоб отримати імплікатури, ми починаємо з визначення того, що буквально говорить мовець (семантичний шар інтерпретації). Ототожнення прагматичного та постсемантичного шарів інтерпретації є хибним, адже передсемантичний (pre-semantic) рівень також зазнає впливу прагматики. Зокрема, йдеться про фонове знання (background knowledge) та презумпцію, що мовець має дотримуватись максим спілкування.

Прагматика також діє на семантичному рівні. Пропозиція (proposition), що виражена у промовлянні (utterance), визначається контекстуальним значенням, що приписується індексаліям.

Таким чином, у трьох випадках потрібно використовувати контекстуальні сигнали (contextual cues) і презумпцію, що мовець має дотримуватись максим спілкування, щоб зрозуміти наміри мовця.

Підбиваючи підсумок, інтерпретація промовляння включає вплив прагматики на трьох рівнях: (1) на передсемантичному рівні потрібно визначити, яке речення серед можливих варіантів відповідає наміру та сумісне з презумпцією дотримання максим; (2) на семантичному рівні потрібно приписувати контекстуальні значення контекстно-чутливим елементам у реченні, щоб визначити, яка пропозиція виражена; (3) на постсемантичному рівні потрібно вивести імплікатури спілкування. Лише на останньому рівні (імплікатури) передбачається, що висловлена пропозиція (те, що сказано) ідентифікована.

Отоже, П-буквальне значення визначається первинним прагматичним процесом - прагматичним збагаченням. Вторинні прагматичні процеси – це процеси, за допомогою яких ми виводимо імплікатури спілкування та зміст непрямих мовленнєвих актів.

Імплікатура спілкування (conversational implicature) - за визначенням автора теорії імплікатур спілкування П. Грайса, це імплікатура, яка залежить від особливостей розмовного контексту і не визначається загальноприйнятим значенням промовленого речення [32].

Непрямий мовленнєвий акт (indirect speech act) Дж. Серл визначає як висловлювання, в якому один мовленнєвий акт виконується опосередковано шляхом виконання іншого. [6, с. 183].

Ці процеси є вторинними, тому що вони вимагають, щоб ми спочатку отримали якесь попереднє значення, а потім зробили висновок про другорядне значення.

П-буквальне значення, яке включає вторинні прагматичні процеси, перетворюється на П-небуквальне значення, але, воно є більш прозорим для мовців, аніж буквальне значення.

Наприклад:

(12) Можеш сказати, котра година?

Це питання буквально є питанням про спроможність слухача надати інформацію про час, а небуквально - це питання про те, котра година. Іноді буквальне значення речення, що представлене (is performed) в мовленнєвому акті, є менш доступним (accessible), аніж небуквальне значення самого мовленнєвого акту. Цей приклад - ілюстрація прозорості П-небуквальності для мовців.

Щодо випадків метафори та іронії, то вони є П-буквальними, бо їхнє значення формується через первинний прагматичний процес - прагматичне збагачення, розглянуте нами вище. Наприклад,

(13) Джордж радіє, що позбувся паразитів.

(14) Найкраще Мері проявляє себе у відстоюванні власної позиції.

Щодо прикладу метафори (13), йдеться не про паразитів для рослин, а про метафоричну назву для нав'язливих людей, які розв'язують свої проблеми за рахунок Джорджа. Приклад іронії (14) полягає в тому, що речення, у якому йдеться про позитивні якості, іронічно може вказувати на впертість та конфліктність Мері.

Таким чином, розрізнення буквальне / небуквальне значення інакше визначається в межах Прагматики умов істинності. П-небуквальне значення формується через вторинні прагматичні процеси (імплікатури спілкування та непрямі мовленнєві акти). П-буквальність стосується первинних прагматичних процесів (прагматичного збагачення), завдяки яким утворюється метафора та іронія.

Отже, було розглянуто дві позиції щодо ролі прагматики в інтерпретації виразу - «мінімалізм» (прагматика використовується лише під керівництвом лінгвістичного матеріалу) та «прагматика умов істинності» (інтерпретація визначається контекстом без огляду на лінгвістичний вираз). Прагматичні дані потрібні не лише для того, щоб зрозуміти, що мовець мав на увазі, але й для того, щоб зрозуміти, що мовець сказав. Інтерпретація промовляння включає вплив прагматики на трьох рівнях: передсемантичному; семантичному; (3) постсемантичному.

Метапрагматичний дискурс у цьому випадку, скоріше, викликаний металінгвістичними проблемами, тобто тим, що обидві сторони використовують одні й ті самі терміни, але пов'язують їх з різними поняттями. Однак цей уривок не є метакомунікативним, оскільки йдеться про концепції, методи тощо, а не про комунікативну форму чи її аспекти. Це особливість, яка загалом стосується будь-якої форми, у якій теоретично рефлексується прагматика. Це тип рефлексії, який у кращому випадку є випадково мовно-рефлексивним. Це відрізняє її від усіх інших явищ, які були розглянуті в цій главі, і узгоджує її з жанром метатеорії.

РОЗДІЛ 3. ОГЛЯД МЕТАФІЛОСОФСЬКОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

3.1. «Що таке філософія?»: варіанти відповіді

Погляди Вітгенштайна на природу філософії, викладені у «Філософських дослідженнях», випливають з його поглядів на природу мови. Неможливо зрозуміти мову поза практикою її використання. Кожна мова складається з мовної гри, тобто набору правил для використання слів разом із супутніми немовними діями. Розуміти значення слів означає вміти слідувати практиці, визначеній цими правилами [76].

Наприклад, припустимо, що людина має звичку зустрічатися з другом у заздалегідь домовлений час і в заздалегідь домовленому місці, але в нерегулярні дні. Коли хтось із них хоче зустрітися, вони надсилають один одному електронного листа зі словом «гарзд». Значення слова «гарзд» у цій мовній грі полягає в тому, що кожен з них має прийти у звичне місце у звичний час наступного дня.

Вітгенштейн вдається до шахової аналогії, щоб проілюструвати цю точку зору: шахові фігури - як слова; правила гри в шахи - як практика використання цих слів; і інститут гри в шахи - як мовна гра. Багато відповідних дій у мовній грі є немовними. Так, наприклад, мова грошей не мала б сенсу поза економічною практикою обміну товарами. Таким чином, мова вбудована у форму життя. Якщо людина не є учасником цієї форми життя, то вона не зможе зрозуміти мову, вбудовану в неї. Той, хто не розуміє, що таке банк і як він функціонує, наприклад, не може зрозуміти значення «перевести чек в готівку» [53, с.189-191].

Це ілюзія, що філософські проблеми складні, і зазвичай їх важко розв'язати. Якщо їх важко розв'язувати, то не тому, що вони складні, а тому, що вони, в певному сенсі, безглузді: «Філософські проблеми виникають тоді, коли мова йде у відпустку» [76, с. 19].

Філософські проблеми виникають тоді, коли ми вилучаємо якесь слово з мовної гри, і продовжуємо наполегливо намагатися використовувати його, незважаючи на це. У таких випадках слова буквально позбавлені сенсу, хоча ми можемо цього не усвідомлювати: «Результатом філософії є виявлення тієї чи іншої безглуздості, а також ударів, які отримує розуміння, нашттовхуючись на межі мови. Ці удари змушують нас побачити цінність відкриття» [76, с. 48].

Як щось значуще може виявитися безглуздим? Наприклад, є сенс запитати, котра година в Парижі, в Лондоні і так далі. Отже, виглядає так, ніби має сенс запитати, котра година на Південному полюсі. Але це не так. Наша практика визначення часу для точок на глобусі не застосовується до полюса.

Деякі філософи люблять сперечатися про те, чи є наші дії вільними. Можливо, наша генетична структура або виховання в дитинстві не залишають нам свободи в діях. Але що робити зі словом «свобода»? Яка наша практика щодо його використання? Ми говоримо, що щось не є вільно обраним, коли обставини не залишають вибору. Коли я заходжу в ресторан і обираю червоне вино, а не біле, то це зовсім інакша ситуація. Говорити про справжню свободу, і припускати, що ми маємо на увазі щось, що виходить за рамки мовної гри, - це омана. Коли філософи вживають слова «знання», «буття», «об'єкт», «я», «пропозиція», «ім'я» і намагаються осягнути суть речі, треба завжди запитувати себе: чи справді ці слова коли-небудь використовувалися в такий спосіб у мовній грі, яка є їхньою первісною домівкою?

«Ми повертаємо слова з їхнього метафізичного до повсякденного вживання» [76, с. 48]. Отже, заняття філософією полягає в тому, щоб нагадувати людям про мовну гру, у яку включене слово. Філософська проблема тоді зникне. Звідси випливає, що не існує такої речі, як суттєва філософська теорія чи доктрина. Така теорія може виникнути лише в результаті неправильного використання слів.

«Якби хтось спробував висунути тези у філософії, то їх ніколи не було б можливо обговорювати, тому що всі б з ними погодилися» [76, с. 50].

«У філософії ми не робимо висновків... Філософія лише констатує те, що всі визнають» [76, с. 156].

«Філософія - це метод позбавлення людей від усіх подібних доктрин. Це просто своєрідна терапія. Філософ розглядає питання подібно до лікування хвороби» [76, с. 91].

З філософії у Вітгенштайна не може вийти нічого суттєвого. Зокрема, вона не може порушити жодних інших поглядів. «Філософія жодним чином не може втручатися у фактичне використання мови; вона може лише описувати її, бо не може дати їй жодного підґрунтя. Вона залишає все так, як воно є» [76, с. 49].

Природно припустити, що з цього випливає певний релятивізм. Припустимо, наприклад, що є дві релігії. Кожна з них має власні мови, мовні ігри та форми життя. Філософія не в змозі критикувати те, що відбувається в цих іграх; обидві вони однаково дійсні. Оскільки у мові немає нічого більшого, ніж способу, у який вона використовується в кожній грі, немає жодного сенсу в тому, що будь-яка з цих ігор може бути неправильною; обидві є правильним такими, як вони є. Усі мовні ігри є рівні [53, с. 191-193].

Грем Пріст у своїй статті 2006 року «Що таке філософія?» пропонує концепцію філософії, яку він називає «філософія як критика» [53, с. 200]. На думку Пріста, філософія включає в себе негативний і позитивний проект. Вона має як критичну, так і конструктивну зброю. Пріст зазначає: «Вивчення філософії - це не просто вивчення купи фактів; це означає навчитися критично оцінювати ідеї людей» [53, с. 201]. Хоча можна сказати, що критика процвітає в будь-якій сфері, все ж, вона займає особливе місце у філософії.

«Роль критики у філософії полягає в тому, що що немає нічого, що не може бути оскаржене» [53, с. 202]. Отже, для Пріста, «філософія - це те інтелектуальне дослідження, у якому будь-що відкрите для критичного виклику і перевірки» [53, с. 202].

Критично-орієнтована природа філософії слугує для створення трьох особливостей. Філософія є 1) підривною, 2) тривожною і 3) має універсальне

значення [53, с. 202-203]. Імовірно, через те, що філософи готові кидати виклик повсякденним загальноприйнятим переконанням, філософія є підривною. Пріст вважає, що ця риса філософії може викликати занепокоєння у нового студента-філософа. Твердження про «універсальне значення" філософії впливає з природи і цінності критики: «Філософія має універсальне значення. Стосовно будь-якої сфери дослідження можна ставити доречні філософські питання. Це робиться тоді, коли ми ставимо під сумнів те, що саме дослідження сприймає як належне. Це саме те, на що філософ має ліцензію» [53, с. 203].

Постановка питань є синонімом створення викликів. Створення викликів демонструє універсальне значення філософії. Не існує жодного припущення, яке філософ не може поставити під сумнів, і жодної позиції, яку філософ не може оскаржити: «Критика є життєвою силою дисципліни» [53, с. 203]. Філософія, таким чином, має критичний дух, який бере за об'єкт будь-що і будь-кого, і, як така, є дисципліною з універсальним значенням.

Критичний аспект філософії є негативним елементом філософствування. Пріст також додає позитивний елемент філософування, усвідомлюючи, що сприйняття філософії лише як бойової критики, ймовірно, не є привабливою картиною. Він додає спостереження, що «Філософія є конструктивною справою. Філософи відповідальні за створення багатьох нових ідей, систем мислення, картин світу та його особливостей" [53, с. 203]. Проте навіть конструктивістська сторона робиться заради критики. Легко бути людиною, яка вміє лише критикувати позиції інших. Набагато складніше пропонувати критику, яка підкріплена «конкуруючою теорією" [53, с. 204]. Нові ідеї у філософії виникають з відповідей на старі ідеї та їхню критику. в основі такого розуміння філософії та її універсального значення лежить цінність пошуку проблем (через критику), а потім пошуку розв'язань цих проблем (через конкуруючі теорії).

3.2. Формування філософського канону

Критика філософського канону містить певний словник термінів, за допомогою яких підважують ексклюзивність певних філософів або філософських текстів: «міф», «нарратив», «ідеологія». Чому історія філософії має бути переглянута? «Перед професійними філософами стоїть два варіанти: ми можемо мовчати і продовжувати ігнорувати расизм і мізогінію, які заплямовують нашу дисципліну і нашу культуру, або ми можемо спробувати змінити ситуацію. Існують чіткі моральні та практичні причини для того, щоб діяти рішуче [45, с. 68-69]»

У статті М. Mercier підважується загальноприйнята теза в історії філософії про те, що Рене Декарт започатковує модерну науку, радикально пориваючи з минулим. Три риси зазначеного міфу: (1) те, що Декарт радикально порвав з минулою філософією, щоб започаткувати щось абсолютно нове; (2) те, що основні теми ранньомодерної філософії пов'язані з науковими проблемами, ймовірно, з новою наукою, запропонованою Декартом; і (3) те, що історія філософії належним чином вивчається як низка великих систем, кожна з яких слідує одна за одною, як низка намистин на нитці [45, с. 71].

Але для тих дослідників, які бажають вийти за рамки стандартного нарративу і дослідити позитивні пропозиції таких мислителів, як Елізабет Конвей і Маргарет Кавендіш, період Модерну видається набагато цікавішим з філософської точки зору, а його теми - набагато ширшими.

Постійні війни, епідемії та соціальні руйнування спонукали багатьох мислителів раннього модерну писати на такі теми, як важливість миру, роль страждання в житті. У цей період відбувалися селянські війни, релігійні вбивства, колонізація, а жінки вимагали рівності в освіті. Всі ці проблеми піднімалися широким колом маловивчених авторів, а також нашими канонічними постатями. «Ми продовжуватимемо спотворювати ранньомодерний період і дезінформувати наших студентів, якщо не захочемо

дослідити широкий спектр пропозицій, дебатів і розмов того періоду» [45, с. 75].

«Враховуючи нашу стурбованість у двадцять першому столітті питаннями справедливості, нерівності, соціальних ієрархій, статі, гендеру, гідності, здоров'я, епістемічної несправедливості, війни, миру, дискримінації та системного гноблення, а також враховуючи, що історія філософії розглядає всі ці теми, здається, настав час відкоркувати силу минулого філософії» [45, с. 75-76].

Видатні мислителі XVIII-XX століть проектували власні філософські запити на ранньомодерну думку, ігноруючи ті частини, які їх не влаштовували. Таким, чином, створився міф, що став історією модерної філософії.

Ігнорування неканонічних зразків в історії філософії призводить до продукування невігластва. Якщо історія філософії вивчається як серія великих систем, то реальність спотворюється через висвітлення лише привілейованих авторів і текстів. Хоча це не означає, що канонічні фігури не заслуговують на вивчення або мають бути витіснені, скоріше, йдеться про їхнє доповнення менш представленими в історії філософії зразками думки.

Майбутнє філософії залежить від розширення списку загальноприйнятих авторів за рахунок різних груп (*diverse groups*), які менш представлені у філософському каноні: Яким би не був предмет курсу (причинно-наслідковий зв'язок, етика чеснот, ймовірність, права тварин чи філософія математики), обов'язково знайдеться жінка, особа з недостатньо представленої меншини (*underrepresented minority*) чи незахідний автор, який ґрунтовно висловлювався на цю тему.

Як засіб для боротьби з міфами в історії філософії М. Mercier пропонує проєкт повернення (*project of retrieval*), який включає в себе дослідження (1) невивчених текстів та ідей визнаних канонічних філософів; (2) філософських текстів жінок, небілих (*people of colour*), ісламських, єврейських мислителів та представників інших філософських культур, які залишилися поза історією філософії.

Прикладом реалізації тих пропозицій, які надає Мерсер у своїй статті є проєкт «Розширюючи нові наративи в історії філософії (Extending New Narratives in the History of Philosophy)» - це партнерський проєкт за підтримки Ради з досліджень у галузі соціальних і гуманітарних наук Канади. Він спрямований на віднайдення філософських текстів жінок та осіб з маргіналізованих груп та їхню інтеграцію в історію філософії від Середньовіччя до раннього ХХ-го сторіччя. «Наша загальна мета - допомогти змінити стандарти практики у філософії, щоб вона стала більш інклюзивною та різноманітною, змінюючи способи, якими ми працюємо над історією філософії» [18].

Нові наративи розробляються з чотирьох філософських тем: (1) метафізика та епістемологія; (2) етика, соціальна та політична філософія; (3) філософія свідомості та філософія освіти; (4) метафілософія. Четвертий напрямок «є важливим для досягнення нашої мети зробити філософію більш інклюзивною: метафілософські питання (а) що вважати філософією; (б) що вважати філософським твором; і (в) цілі історії філософії» [18].

Розробка нових наративів в історії філософії від середньовіччя до початку 20-го століття шляхом відновлення праць жінок та інших забутих мислителів, актуалізації низки занедбаних тем і, вперше, повної та сталої інтеграції жінок та інших занедбаних постатей в історію філософії.

Ще однією метафілософською проблемою є проблема початку філософії та проблема «першого філософа». В історії «західної філософії» поширеним є твердження, що Талес був першим філософом, і що ця думка була широко поширена серед самих грецьких мислителів. Lea Cantor у своїй статті ставить під сумнів це припущення, стверджуючи, що жоден великий давньогрецький філософ або античний доксограф, які висловлювали погляди на історію та розвиток філософії, не підтримували ідею про те, що Талес був першим філософом. Крім цього, більшість грецьких мислителів навіть не відстоювали грецьке походження філософії.

По-перше, L. Cantor пропонує доарістотелівські описи розвитку філософії, зазначаючи, що Талес не займає в них привілейованого становища. По-друге, вона стверджує, що навіть Аристотель ніде не зазначав, що Талес був першим філософом. Хоча ця думка не є абсолютно новою, протилежна точка зору продовжує залишатися чимось на кшталт «кліше» навіть у колах академічних філософів.

L. Cantor наводить факти, які свідчать про те, що ідея про першість Талеса у філософії фундаментально суперечила б найпоширенішим підходам серед мислителів цього періоду до ранньої історії філософії. Примітно, що ці мислителі переважно вважали, що філософія виникла серед не-греків задовго до того, як з'явилася традиція грецької поезії та філософії.

Авторка показує, що помилкове припущення про те, що греки вважали Талеса першим філософом, має коріння в історіях філософії кінця вісімнадцятого століття. Цей період ознаменував поворотний момент у європейській історіографії філософії: європейські філософи вперше зацікавилися ідеєю грецького походження філософії. Однією з причин того, що Фалес набув статусу першого філософа, було зростання псевдонаукового расизму. Це особливо чітко простежується у випадку Крістофа Майнерса - першого європейського історика філософії, який припустив, що філософія почалася з Талеса [41, с. 2-3].

Жоден великий грецький мислитель однозначно не проголошував Талеса першим філософом. Вражає те, що ця думка майже ніколи не простежується у свідченнях, що збереглися до наших днів. Загалом, наполягати на тому, що греки приймали думку про те, що філософія починається з Талеса, означає приписувати їм суперечливі зобов'язання, оскільки цей погляд суперечить їхньому ставленню до ранньої історії та розвитку філософії.

L. Cantor доводить, що в класичній, елліністичній і пост-елліністичній періоди домінувала думка, що філософія виникла серед не-греків задовго до часів Фалеса. Цей історіографічний консенсус, який перетинав філософські та

релігійні приналежності, залишив глибокий слід у європейській історіографії філософії аж до ранньомодерного періоду. Уявлення про те, що філософія виникла завдяки Талесу, і що цей погляд нібито сягає своїм корінням Аристотеля, набула поширення лише наприкінці XVIII століття. Відтоді вона повторюється до такої міри, що її сприймають як істину: «Настав час історикам філософії визнати чим вона є: відносно недавньою вигадкою, що простежується в проблематичній історіографії вісімнадцятого та дев'ятнадцятого століть, яка майже не має під собою жодного підґрунтя в грецьких джерелах» [41, с. 20].

А. Graness бере за зразок дослідження філософії в Африці. Ця тема є виключеною з філософського канону, тому африканська філософія - це влучний приклад того, як ми можемо змінювати історико-філософські наративи та включати до програм філософії нових авторів та нові тексти.

Історія філософії є не лише академічною дисципліною, але й самою філософською діяльністю. Вона відіграла важливу роль у формуванні нашого розуміння філософії, нашого філософського канону та навчальних програм. Історія філософії в Африці - все ще молода дисципліна, хоча філософське мислення (концепції, рукописи, книги та філософи) можна простежити аж до Стародавнього Єгипту.

Зіткнувшись з проблемою виключення і неповноцінності традицій мислення і філософії в Африці, дисципліна історії філософії в Африці включає в себе специфічні проблеми і вимагає проекту «концептуальної деколонізації» Це пояснює як важливість, так і складність написання історії філософії в Африці [4, с. 78].

«Процес написання історії філософії є процесом виключення; мислителі, концепції та терміни включаються або виключаються з наративу залежно від поточних доказів або визначень філософії, які можуть змінюватися залежно від часу та місця. Цей процес створює певний канон філософських творів та авторів, який, у свою чергу, формує все подальше розуміння філософії як способу мислення та академічної дисципліни» [4, с. 79].

У випадку Африки тенденції виключення відіграли особливо деструктивну роль у сприйнятті філософських концепцій, шкіл і традицій у цьому регіоні світу. Вони й досі частково відповідають за низьку оцінку Африки як джерела оригінальних філософських ідей та концепцій. Домінуюча тут версія історії філософії є прикладом «епістемічної несправедливості» - ідеї, яку досліджувала Фрікер [19].

За її словами, епістемічна несправедливість полягає «в основному в тому, що комусь завдається кривда саме в його якості знавця» [19, с. 1]. Оскільки епістемічна несправедливість проявляється в моделях недовіри, неправильної інтерпретації або замовчування, виключення цілого континенту з історії філософії, безумовно, є глибокою епістемічною несправедливістю, яка повинна бути виправлена.

Як виправити таку несправедливість? До сьогодні академічна філософія перебуває під сильним впливом «західних» мислителів і концепцій. Внесок різних культур і регіонів (як історичних, так і сучасних) рідко береться до уваги, а монокультурна редукція дискурсу навіть не сприймається як недолік, що обмежує горизонт дискусії і наше розуміння філософії.

Філософи та науковці мають змінювати підхід до філософських тем і концепцій, модифікувати дискурсивні методи і працювати задля більшої академічної справедливості у відповідних галузях. Тут надзвичайно важливими є кілька міркувань.

По-перше, філософи повинні усвідомлювати власну контекстуальність і те, як вона впливає на їхнє мислення. По-друге, основним принципом академічної роботи має бути докладання серйозних зусиль для включення перспектив з різних культурних, релігійних і політико-економічних контекстів і започаткування справжнього міжкультурного обміну філософськими ідеями та концепціями.

«У конкретному випадку історії філософії це завдання є потрійним: глибше дослідження походження філософії в різних регіонах світу; роздуми про механізми маргіналізації традицій думки; і роздуми про те, як

продовжувати викладати історію нашої дисципліни - роздуми, які, в кінцевому рахунку, повинні бути включені в структуру наших навчальних програм; як на «Півдні», де історія тубільних філософій вже давно перестала бути центральним аспектом освіти і навчання орієнтоване на навчальні програми європейських чи північноамериканських університетів, так і на «Півночі», де має бути створена нова міжкультурна перспектива світової філософії» [4, с. 80].

Процес написання та переписування історії філософії супроводжується процесом формування канонів, включенням або виключенням концепцій та теорій. Це частина процесу продукування смислів, який не уникає властивій йому здатності ставати дискурсом домінування, як це очевидно з конструювання унікального грецького походження філософії, що включало в себе націоналістичні і навіть расистські образи, хоча й сформульовані в ідеалістичному ключі, незважаючи на те, що була сформульована в ідеалістичних термінах [4, с. 84].

3.3. Професійне середовище у філософії

К. Dotson розглядає середовище академічної філософії як метафілософську проблему. Вона досліджує інституційні умови, у яких здійснюється академічна кар'єра філософів. Її основною тезою є те, що філософ має виправдовувати себе як професійного філософа через дотримання певних норм і стандартів. З цього народжується «культура виправдовування»: «Я підкреслюю, що середовище професійної філософії виявляє симптоми культури виправдовування, тобто культури, яка надає перевагу легітимації згідно з передбачуваними загальноприйнятими, однозначно релевантними виправдовувальними нормами, що слугує для посилення вже існуючих практик винятковості та відчуття невідповідності в межах професії» [39, с. 6].

У таких теоріях обґрунтування є елемент демонстрації відповідності між переконаннями та прийнятними зразками і стандартами, або

виправдовуючими нормами, заради позитивного, епістемічного статусу. Авторка прагне привернути увагу до значення, яке надається подібним формам легітимації в межах дисциплінарної культури професійної філософії як такої, де від людини вимагається продемонструвати, що її позиція, переконання, поведінка та/або існування узгоджуються з певним панівним набором норм для філософської діяльності, щоб здобути позитивний статус [39, с. 7].

Багато критичних зауважень на адресу професійної сфери академічної філософії стосуються її бізнес-сторони. Значна частина дискримінації жінок у філософії відбувається в ході бізнес-практик, які підтримують філософську професію. Сюди входять найм на роботу, звільнення, зарплати, просування по службі, перебування на посаді, додавання нових посад, скорочення старих посад, призначення на викладання, бюджети факультетів, адміністрування факультетів, а також динаміка факультетського життя.

Цей бік філософії неминучий майже для всіх, хто приходить у цю сферу. Звичайно, люди можуть займатися філософією і без академічної зайнятості. Філософія не є суворо регламентованою професією, як медицина чи юриспруденція. Будь-хто, незалежно від того, працює він в університеті чи ні, має вищу освіту чи ні, може легально займатися філософською діяльністю і намагатися якось публікувати чи транслювати свої ідеї у широкий світ.

Однак філософія має неформально закритий характер, що є очевидним для кожного, хто хоче займатися філософією в академії. Чинні члени професії визначають, хто ще буде прийнятий на роботу в університет, отримає посаду і буде публікуватися в наукових виданнях. Таким чином, нинішні представники філософської професії де-факто визначають, які особи будуть - або не будуть - займатися майбутньою академічною роботою у цій галузі.

Цей бік філософії дає людям владу над кар'єрою тих, хто стоїть нижче за них на академічній драбині, і спокушає більш впливових гравців використовувати цю владу у спосіб, що слугує їхнім власним інтересам і бажанням. Є спокуса критикувати чи голосувати проти когось, чий філософські

погляди загрожують власним, хто обстоює філософську позицію, яку хтось ненавидить, хто перевершує когось як викладача або науковця чи просто не подобається комусь особисто.

Ухвалюючи такі рішення, філософи як наймані працівники, а в деяких випадках як адміністратори чи керівники програм, можуть бути такими ж безжальними, як і працівники будь-якої великої корпорації, що має на меті отримання прибутку [36, с. 23].

«Терміни «парадигма супротивника» та «аргументація супротивника» можуть означати різні речі, і ми повинні пам'ятати про це, коли з'ясуємо феміністичні проблеми, пов'язані зі змагальністю. З одного боку, ці терміни асоціюються з ворожістю та войовничістю в аргументації, з агресивною атмосферою, яка може включати обзивання, приниження або жарти на кшталт «це смішний аргумент!». З іншого боку, ці терміни можуть асоціюватися з неагресивною, шанобливою незгодою та дебатами між «опонентами», які займають різні або протилежні позиції з якогось питання. У реальності, в тому числі у філософії, аргументація зазвичай знаходиться десь посередині, іноді більше схиляючись до агресивного кінця, іноді більше до шанобливої незгоди» [61, с. 209].

Залучення психологічних досліджень до розгляду метафілософської проблематики показує, що люди перебувають під сильним впливом цілої низки тривожних і часто несвідомих упереджень і схильностей, пов'язаних з такими категоріями, як раса, стать, вік, інвалідність, сексуальна орієнтація тощо. Чи піддаються філософи впливу цих упереджень? З огляду на те, що філософи - це люди, здається дуже ймовірним, що так.

«Тут я зосереджуюсь на двох психологічних явищах: неявному упередженні та загрозі стереотипів. Імплицитні упередження, про які ми тут говоримо, - це несвідомі упередження, які впливають на те, як ми сприймаємо, оцінюємо або взаємодіємо з людьми з груп, на які «націлені» наші упередження. Загроза стереотипів іноді відчувається свідомо, а іноді - несвідомо, і стосується того, як усвідомлення людиною власної групової

приналежності може негативно вплинути на її діяльність. Так, у випадку жінок у філософії, імпліцитні упередження будуть несвідомими упередженнями, які впливають на те, як ми оцінюємо (наприклад) якість роботи жінки, змушуючи нас оцінювати її більш негативно, ніж вона заслуговує; тоді як стереотипна загроза може призвести до того, що жінка дійсно не досягне високих результатів у філософії» [36, с. 40].

«...феміністичні філософи вже давно стверджували, що у філософії існує традиція асоціювати розум, об'єктивність і філософську думку з чоловічою статтю, а емоції, суб'єктивність - з жіночою, та філософське мислення з чоловічим началом, а емоції, суб'єктивність та нефілософське з жіночністю» [36, с. 43].

Припустимо, що жінка і чоловік однаково філософськи талановиті. Припустимо також, що вони оцінюються анонімно, так що імпліцитні упередження не можуть вплинути на оцінку, яку вони виставляють. Жінка все одно може отримати нижчу оцінку, ніж чоловік, тому що стереотипна загроза, від якої вона потерпає, змушує її працювати гірше і створювати роботу, яка є менш якісною, ніж робота чоловіка, і менш якісною, ніж вона здатна створити.

Нижча продуктивність жінки пояснюється нерівними обставинами, в яких вона перебуває. Якби вона перебувала в середовищі, яке не провокує загрозу стереотипів - можливо, на кафедрі, де багато жінок, у класах, де жінки-авторки добре представлені в навчальних планах, - вона б працювала б так само добре, як і чоловік. Ми маємо наочний приклад нерівності [36, с. 49].

Важливо і корисно залучати більше жінок до філософії на всіх рівнях, щоб боротися як з неявними упередженнями, так і з загрозою стереотипів. Ознайомлення з контрстереотипними прикладами допомагає руйнувати ці стереотипи і зменшує схильність до неявної упередженості, а знайомство з більшою кількістю жінок-філософів зменшує загрозу стереотипів для жінок-філософів.

Спадщина виключення в поєднанні з культурним поглядом на жінку як на істоту емоційну, а не розумну, сприяла формуванню стереотипів, які значно

ускладнюють жінкам досягнення успіху у філософії. Такі стереотипи впливають як на те, як жінки проявляють себе, так і на те, як ці прояви оцінюються. Стереотипи шкодять жінкам, відмовляючи їм у справедливості та рівності можливостей у філософії. І вони шкодять філософії, спричиняючи неточні оцінки філософської роботи та філософів, а також перешкоджаючи жінкам робити найкращу філософську роботу, на яку вони здатні, що призводить до того, що філософія як галузь стає менш якісною, ніж могла б бути [36, с. 57].

ВИСНОВКИ

Загальний огляд тлумачення поняття «метафілософія» засвідчив, що головними метафілософськими питаннями є: (1) Що таке філософія? (2) Як слід займатися філософією? (3) Кого можна вважати філософом?; (4) Яких філософів ми маємо вивчати та досліджувати? Ці питання розпадаються на низку більш конкретних метафілософських питань: Філософія - це процес чи продукт? Якого роду знання може досягти філософія? Як слід розуміти філософську незгоду? Чи повинна філософія робити нас кращими людьми? Щасливішими? Чи є філософія політичною? Які методи та типи доказів підходять для філософії? Як слід писати філософію (якщо припустити, що її взагалі слід писати)? Чи філософія в певному сенсі закінчилася - чи має закінчитися?

Лазеровіц запропонував термін «метафілософія» і визначав його як «дослідження природи філософії» [40]. Альтернативне визначення Уільямсона тлумачить метафілософію як філософію філософії і означає, що метафілософія є одним із розділів філософії так само, як є філософія історії або філософія релігії [75]. Таким чином, згідно з другим визначенням метафілософія – це філософія, яка застосовує свої ж методи до самої себе.

Дослідження специфіки філософських принципів та деяких методологічних проблем філософії засвідчили, що принципи філософії є максимами, які встановлюють методологічні межі для філософських практик. Було виявлено три групи принципів: (1) принципи інформативної адекватності для полегшення розуміння; (2) принципи раціональної переконливості для забезпечення переконливої аргументації; (3) принципи раціональної економії для запобігання непотрібній праці і труднощам, яких можна було б уникнути.

З'ясовано, що оцінка філософських принципів має відбуватись не з точки зору істини та хиби, а з точки зору ефективності того чи іншого принципу в конкретному випадку. Розгляд методологічних проблем філософії засвідчив наявність наступних проблем: (1) спекуляція; (2) мисленнєвий експеримент; (3) ідеалізація; (4) дані філософії; (5) узгодженість; (6)

систематизація.

Зв'язок метафілософії та мови виявлено у дослідженнях теорії значення, метасемантики та метапрагматики. Метарівень у семантиці та прагматиці можна розуміти у двох сенсах: (1) рівень, на якому ставляться фундаментальні питання про теорію значення; (2) рівень, на якому розглядаються фундаментальні питання про саме значення. У першому значенні метасемантика - це теорія про семантичні теорії, а метапрагматика - це теорія про прагматичні теорії. У другому значенні метасемантика - це метафізика значення, а прагматика - метафізика комунікації. «Метафізика» в цьому випадку вживається без посилання на «фізику» або «теорію реальності». Цей термін вживається у значенні «основ» певного явища.

З'ясовано, що лінія розмежування між метасемантикою і метапрагматикою є такою ж проблематичною, як і лінія розмежування між семантикою і прагматикою. Значною мірою це пов'язано з багатозначністю самого терміна «метапрагматика». Іноді метапрагматику ототожнюють з метадискурсом, тобто дискурсом про дискурс, що означає «усвідомлення мовцем метадискурсивних засобів, таких як перформативні дієслова (Він пообіцяв кинути палити), що вказують на типи розмовних дій або способи маніпулювання темами та аргументацією» [34].

Також прагматику визначають як прагматику мета-висловлювань (*meta-utterances*) у комунікативній практиці [46, с. 1]. Крім того, метапрагматика часто розглядається як вузьчий термін, ніж метасемантика, оскільки він відрізняє вивчення мовної взаємодії на метарівні від ширшої сфери метасемантики.

Таким чином, метасемантика розглядається у зв'язку з теорією значення, тобто вивченням метафізичних основ семантичних фактів. Метапрагматика означає вивчення метафізичних основ комунікації або є дослідженням комунікації про комунікацію. Цей термін є більш проблематичним, оскільки є різні варіанти визначень метапрагматики, зокрема (1) вчення про експліцитну метакомунікацію; (2) вчення про імпліцитну метакомунікацію; (3) як дослідження абстрагування людей від взаємодії; (4) метапрагматика як метатеорія прагматики.

Огляд метафілософської проблематики засвідчив наявність наступних проблем: (1) питання «Що таке філософія?»; (2) формування філософського канону; (3) професійне середовище у філософії. З'ясовано, що метафілософські проблеми передбачають залучення досліджень з психології, соціальних наук, гендерних та постколоніальних студій і педагогіки. Виявлено, що міждисциплінарний характер метафілософських розвідок призводить до розширення термінологічного апарату, а отже, одним із головних завдань метафілософії має бути ретельний аналіз вживаних понять та формулювань метафілософських проблем. Річарду Рорті належить вираз: «Під «лінгвістичною філософією» я маю на увазі погляд, що філософські проблеми - це проблеми, які можна вирішити (або розв'язати) шляхом реформування мови, або шляхом кращого розуміння мови, якою ми зараз користуємося» [63, с. 3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексюк І. А. (2021) Філософія мови: традиція аналітичної філософії. Київ: «Центр учбової літератури».
2. Бацевич Ф. (2009) Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницькі одиниці. Мовознавство. №1. С. 29-37.
3. Бацевич Ф. (2008) Проблеми і термінологічний апарат сучасної лінгвістичної прагматики. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». № 620. С. 250–253.
4. Anke Graness (2015) Questions of Canon Formation in Philosophy: The History of Philosophy in Africa. Phronimon Volume 16. Number 2. 2015. 78–96.
5. Austin J.L. (1962) How to do things with words. Oxford University Press.
6. Asher, N. and A. Lascarides. (2001) Indirect Speech Acts, Synthese Vol. 128, No. 1/2, Pragmatics. Published By: Springer. 183-228.
7. Beard M. (2014) Women & Power. A Manifesto. Mary Beard publications Ltd.
8. Bezuidenhout, A. (2002). Truth-conditional pragmatics. Philosophical Perspectives Language and Mind, 16, 105–134.
9. Chapman S. (2011) Pragmatics. New York: Palgrave Macmillan.
10. Christia Mercer (2016) Descartes' debt to Teresa of Ávila, or why we should work on women in the history of philosophy. Springer Science.
11. Concise encyclopedia of philosophy of language (1997) Ed. by Peter V. Lamarque ; consulting editor, R. E. Asher. Elsevier Science Ltd.
12. Cruse A. (2006) A Glossary of Semantics and Pragmatics. Edinburgh University Press.
13. Davidson D. (1973) Radical Interpretation. Dialectica, 27(3–4): 313–328. doi:10.1111/j.1746-8361.1973.tb00623.x
14. Davidson D. (1974) Belief and the Basis of Meaning. Synthese, 27(3–4): 309–323. doi:10.1007/BF00484597.
15. Davies A. (2011) Book Review Occasion-Sensitivity: Selected Essays, by

- Charles Travis King's College London. *Disputatio* Vol. 4, No. 31.
16. De Cruz, Helen (2015). "Where Philosophical Intuitions Come From." *Australasian Journal of Philosophy* 93: 233–49.
  17. Derrida J. (1976) *Of Grammatology*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press. Trans. G. C. Spivak.
  18. Extending New Narratives.
<https://www.newnarrativesinphilosophy.net/index.html> (29.04.2023)
  19. Fricker M. (2007) *Epistemic Injustice. Power and the Ethics of Knowing*. Oxford University Press Inc., New York.
  20. Gatens M. (1991) *Feminism and Philosophy: Perspectives on Difference and Equality*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
  21. Geeraerts D. Grondelaers S. Bakema P. (1994) *The Structure of Lexical Variation. Meaning, Naming, and Context*. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter.
  22. Grice H. P. (1957) *Meaning*. *The Philosophical Review*, 66 (3): 377–388; reprinted in Grice 1989: 213–223. doi:10.2307/2182440
  23. Grice H. P. (1969) *Utterer's Meaning and Intention*. *The Philosophical Review*, 78(2): 147–177; reprinted in Grice 1989: 86–116. doi:10.2307/2184179
  24. Grice H. P. (1989) *Logic and Conversation. Studies in the Way of Words*. 22-40. Cambridge, MA: Harvard University Press.
  25. Gumperz J. J. (1982) *Discourse Strategies*. *Studies in Interactional Sociolinguistic*. Cambridge University Press.
  26. Habermas, J. (1992) *Postmetaphysical Thinking: Philosophical Essays*. Oxford: Polity Press. Trans. William Mark Hohengarten.
  27. Heidegger M. (1962) *Being and Time*. Oxford: Blackwell. Trans. John Macquarrie and Edward Robinson.
  28. Horwich P. (1998) *Meaning*. Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/019823824X.001.0001
  29. Horwich P. (2005) *Reflections on Meaning*. Oxford: Clarendon Press. doi:10.1093/019925124X.001.0001
  30. Hübler A. (2011) *Metapragmatics in Foundations of Pragmatics*. Ed. by

- Bublitz W., Norrick N. R. De Gruyter Mouton. 107-136. doi: <https://doi.org/10.1515/9783110214260.107>
31. Husserl E. (1970) *The Crisis of the European Sciences and Transcendental Phenomenology*. Evanston, IL: Northwestern University Press. Trans. David Carr.
  32. Implicature in Stanford Encyclopedia of Philosophy [Электронный ресурс]. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/implicature/#GricTheo>
  33. Indexicals in Stanford Encyclopedia of Philosophy [Электронный ресурс]. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/indexicals/>
  34. Jaszczolt K. M. (2021) *Metasemantics and Metapragmatics: Philosophical Foundations of Meaning in The Cambridge Handbook of the Philosophy of Language*: Ed. by Stalmaszczyk P. Cambridge University Press. 139 - 156. doi: <https://doi.org/10.1017/9781108698283.008>
  35. Joll N. (2010) ‘Contemporary Metaphilosophy’, *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Available at: <http://www.iep.utm.edu/con-meta/> (29.04.2023).
  36. Katrina Hutchinson, Fiona Jenkins (2013) *Women in Philosophy. What Needs to Change?* Oxford University Press.
  37. Khatchadourian H. (2005) *How I See Philosophy in the Twenty-First Century and Beyond*. *Metaphilosophy*, Vol. 35, No. 3, 321 – 326. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.2005.00371.x>
  38. König-Pralong, Catherine (2019). “How Historians of Philosophy Invented Europe’s Philosophical Nature”. *Ad argumenta. Quaestio Special Issues 1*: 19–38.
  39. Kristie Dotson (2012) *How is this paper philosophy?* *Comparative Philosophy* Volume 3, No. 1 (2012): 03-29 Open Access / ISSN 2151-6014 www.comparativephilosophy.org
  40. Lazerowitz, Morris (1970) ‘A Note on “Metaphilosophy”’, *Metaphilosophy*, 1(1): 91–91 (sic).
  41. Lea Cantor (2022) *Thales – the ‘first philosopher’? A troubled chapter in the historiography of philosophy*. *British Journal for the History of Philosophy*. doi: [10.1080/09608788.2022.2029347](https://doi.org/10.1080/09608788.2022.2029347)
  42. Leslie S.-J., Cimpian A., Meyer M., Freeland E. (2015) *Expectations of*

- brilliance underlie gender distributions across academic disciplines. *Science* 347 (6219), 262-265. doi: 10.1126/science.1261375
43. Linda A., Potter E. (eds.) (1993) *Feminist Epistemologies*. New York/London: Routledge.
44. Mary Ellen Waithe (2015) *From Canon Fodder to Canon-Formation: How Do We Get There from Here?* *The Monist*, 2015, 98, 21–33 doi: 10.1093/monist/onu004
45. Mercier, Lucie Kim-Chi (2022). “Warding Off the Ghosts of Race in the Historiography of Philosophy”. *Critical Philosophy of Race* 10/1: 22–47
46. *Metapragmatics in Use* (2007). Ed. by Bublitz W., Hübler A. John Benjamins Publishing Company.
47. *Metasemantics: New Essays on the Foundations of Meaning* (2014). *Metasemantics*. Ed. by Burgess A., Sherman B. New York: Oxford University Press.
48. Moore G. E. (1953) *Some Main Problems of Philosophy*. New York: Humanities Press.
49. Murray J. (2021) *Race and Sexuality: Racecraft in the Odyssey. A cultural History of Race in Antiquity*. Bloomsbury Publishing Plc.
50. Overgaard S., Gilbert P., Burwood S. (2013) *An Introduction to Metaphilosophy*. Cambridge University Press.
51. Park, Peter K.J. (2013). *Africa, Asia, and the History of Philosophy: Racism in the Formation of the Philosophical Canon, 1780–1830*. Albany, NY: SUNY Press.
52. Plant B. (2012) ‘This Strange Institution Called “Philosophy”’: Derrida and the Primacy of Metaphilosophy’, *Philosophy and Social Criticism*.
53. Priest, G. (2006) *What Is Philosophy?* *Philosophy*, 81 189-206. doi: 10.1017/s0031819106316026
54. *Quantifiers and Quantification in Stanford Encyclopedia of Philosophy* [Электронный ресурс]. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/quantification/>
55. Recanati, F. (2010). *Truth-conditional pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

56. Recanati, F. (2012). Pragmatic enrichment. In G. Russell & D. G. Fara (Eds.), *The Routledge companion to the philosophy of language*, Chap. 1.6. New York: Routledge.
57. Rescher N. (2001). *Philosophical Reasoning: A Study in the Methodology of Philosophizing*. Oxford: Blackwell.
58. Rescher N. (2006) *Philosophical Dialectics: An Essay on Metaphilosophy*. State University of New York Press.
59. Rescher N. (2014) *Metaphilosophy: Philosophy in Philosophical Perspective*. Lexington Books.
60. Rescher N. (2021) *Philosophy Examined: Metaphilosophy in Pragmatic Perspective* De Gruyter.
61. Rooney P. (2010) *Philosophy, Adversarial Argumentation, and Embattled Reason Informal Logic*. Vol. 30 No. 3: Special Issue: Reasoning for Change. doi: <https://doi.org/10.22329/il.v30i3.3032>
62. Rorty R. (1980) *Philosophy and the Mirror of Nature*. Oxford: Blackwell.
63. Rorty R. M. (1992) *Metaphilosophical Difficulties of Linguistic Philosophy* . *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method*. Ed. by Richard M. Rorty. University Of Chicago Press 1-41.
64. Rorty R.; Leach S.; Tartaglia J. (2014) *Mind, Language, and Metaphilosophy: Early Philosophical Papers*. Cambridge University Press.
65. Russell B. (2009) *Our Knowledge of the External World: As a Field for Scientific Method in Philosophy*. Abingdon and New York: Routledge.
66. Ruth Hagengruber (2015) *Cutting Through the Veil of Ignorance: Rewriting the History of Philosophy*. *The Monist*, Volume 98, Issue 1, January 2015, Pages 34–42, <https://doi.org/10.1093/monist/onu005>.
67. Saul J. (2013) *Implicit Bias, Stereotype Threat, and Women in Philosophy*. In: Katarina Hutchinson, Fiona Jenkins: *Women in Philosophy. What Needs to Change?* 39-60.
68. Schmid J. (2022) *The methods of metaphilosophy. Kant, Maimon, and Schelling on how to philosophize about philosophy*. Vittorio Klostermann.

69. Schwitzgebel E. (2021) The Racial, Ethnic, and Gender Diversity of Philosophy Students and Faculty in the United States: Recent Data from Several Sources. *Race & Gender*, p. 34.
70. Speaks J. (2010) Theories of Meaning in Stanford Encyclopedia of Philosophy. doi: <https://plato.stanford.edu/entries/meaning/>
71. Sperber, D., & Wilson, D. (1995) *Relevance: Communication and cognition* (2nd ed.). Blackwell Publishing.
72. *The Oxford Handbook of Pragmatics* (2017). Ed. by Y. Huang, Oxford University Press.
73. Truth-conditional semantics *Handbook of Pragmatics Manual* (1995), pp. –. ISSN 1877-9611 1995 John Benjamins Publishing Company [Электронный ресурс]. URL: <https://benjamins.com/online/hop/articles/tru1>
74. Van Norden, Bryan W. (2017). “A Manifesto for Multicultural Philosophy”. In Id., *Taking Back Philosophy: A Multicultural Manifesto*. New York: Columbia University Press, 1–31.
75. Williamson T. (2007) *The Philosophy of Philosophy*. Blackwell Publishing Ltd.
76. Wittgenstein L. (1953) *Philosophical Investigations*. Trans. by G.E.M. Anscombe. Basil Blackwell.
77. Wittgenstein L. (1961) *Tractatus Logico-Philosophicus*. Trans. D.F. Pears and B.F. McGuinness. Routledge: London.
78. Young I. M. (1990) Five Faces of Oppression. In: *Justice and the Politics of Difference*.
79. Zuckerberg D. (2018) *Not All Dead White Men. Classics and Misogyny in the Digital Age*. Harvard University Press.